

AİLE ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN 19. YÜZYIL AVRUPASINDA AMPİRİK ARAŞTIRMALARA GENEL BİR BAKIŞ VE BAZI ÇAĞRIŞIMLAR

(Aile Bütçelerinden Örneklerle)

Dursun Ayan* - Hamidenur Elik**

Giriş

Toplumun temel yapı taşı olan aile günümüzde olduğu kadar geçmişte de teorik ve ampirik olarak inceleme ve araştırma konusu olmuş, ancak zaman içinde araştırma tekniklerinde gelişmeler ve konuya farklı yaklaşımlar kendini göstermiştir. Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada gerek bilimsel anlayışın bilim tarihi içindeki seyri gerek sosyolojide konuya uygun araştırma tekniği arayışları ve kullanım imkanları gerek bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalara ihtiyacın artması aile araştırmalarının önemini daha da gözler önüne sermiştir.

Türkiye’de aile araştırmaları hem üniversitelerde hem de üniversite dışı kurumlarda çeşitli boyutlarda ele alınmakta, resmi kurum ve kuruluşların düzenli (periodic) çalışmalarında kendini göstermektedir.¹ Bu durum, bu makalede görüleceği gibi Avrupa aile/hane araştırmaları için de böyle olmuştur. Türkiye’deki duruma kısaca değinmek gerekirse; aile-sağlık, nüfus-sağlık halk sağlığı, konularındaki ankete dayalı düzenli nicel çalışmalar 20. Yüzyıl ortalarında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNE) ve Sağlık Bakanlığı ile başlamıştır. Gecekondulaşma açısından aileyi ele alan sosyoloji ve şehir planlama çalışmaları da üniversite ve İmar ve İskân Bakanlığı vesilesiyle 1949’larla birlikte su yüzüne çıkmıştır.² Aileyi eğitim, ekonomi,

* Sosyoloji doktoru. Türk Bilim Tarihi Kurumu ve Sosyoloji Derneği üyesi.

** Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı uzmanı.

¹ Dursun Ayan, ““Üniversite Dışı Sosyoloji” Üzerine Bir Deneme”, *Sosyoloji Konferansları*, sayı 52, (2015-2/2. Kısım), (s. 443-460).

² Muhammed Salim Danış ve Mehmet Karakaş, “Türkiye’de Gecekondu Araştırmaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, (s. 394-410)

kültür gibi daha kapsamlı olgular çerçevesinde ele alan düzenli araştırmalar ise 21. Yüzyıl ilk çeyreğinde kendini göstermiştir.³ Aile konusunda 1989'dan itibaren hizmet veren Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) başta TAYA (Türkiye Aile Yapısı Araştırmaları) olmak üzere aile konularında düzenli nicel araştırmaları geliştirmiş ve devlet programları kapsamına almıştır. Nicel verilere dayalı bu çalışmalar toplumda meydana gelen değişimleri anlamak ve yönünü tespit edebilmek için diğer araştırma teknikleriyle yapılan çalışmalarla bütünlük içinde sosyal politikalara dönüştürülmektedir.

Aile araştırmalarına temel olabilecek bazı bilgiler ve sayısal veriler tarihin gerilerine doğru gidildikçe devlet ve imparatorluk kayıtlarında bulunmaktadır. Devlet yönetme sanatı anlamına gelen istatistik kavramı da zaten Almanca Staatswissenschaft ile ilişkilidir. Bu kayıtlar çoğu zaman araştırma amaçlı olmayan sayısal verilerdir. Ancak modern devletlere doğru geldikçe istatistiğin kendini ekonomi, askerlik, demografya, aile bütçesi, sağlık ve adalet konularında geliştirdiği görülmektedir. İstatistik ve sosyoloji tarihindeki gelişmeler devlet ve aile fonksiyonlarının farklılaşması, toplumsal sorunların, yeni mesleklerin artması, maden işçileri araştırmaları kadar modern bilim anlayışındaki gelişmelerle de ilgilidir. Bugünkü anlamda nicel (quantitative) aile araştırmalarının temeli olacak çalışmaların özellikle 19. Yüzyılda kendini ailelere (Le Play) ya da sektörlerle (Karl Marx) (Max Weber) dayalı survey ve anketler olarak şekillendirdiği görülmektedir. Bu nedenle bu makalede eski araştırma tekniklerini kapsayacak şekilde "ampirik" araştırmalar kavramı kullanılmıştır.

Örneğin 1790 ABD ilk nüfus sayımında alınan bilgiler aile üyelerini belirlerken dönemin koşullarına göre kadın-erkek, köle-hür, 16 yaş altı ve üstü gibi taksonomiler oluşturmuştur. Osmanlı'da yapılan 1831 ilk nüfus sayımında ise hanehalkı erkek nüfus üzerinden belirlenmekte, Müslüman-Hristiyan sayımları ayrı yapılmaktadır. Ancak ilk Osmanlı nüfus sayımındaki bilgiler farklı tarihlerde tapu ve savaş nedeniyle yapılan tahrirlerde (kayıtlarda) ilk fetihlerle birlikte tutulmaktadır.⁴ Bu ilk kayıtlar bile aile araştırmaları, hanehalkı sayısı, askerlik çağı erkek nüfus, vergiler hakkında bugün bile yaklaşık bilgi verebilmektedir.⁵ Savaş öncesindeki avarız kayıtları

³ Gül Aktaş, "Türkiye'de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Sosyoloji Konferansları*, yıl. 2015, sayı. 52, (s. 419-441).

⁴ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

⁵ Dursun Ayan-Leyla Aksu, "Osmanlı Tahrirlerinden Modern Aile Araştırmalarına "Hane" Kavramı Üzerine Notlar", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 22, sayı: 57, Ekim-Aralık 2022, (s. 689-711); Nejat Göyünç, "Hâne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

da acil vergiler ve nüfus açısından önemli devlet bilgileridir. Buna benzer olarak, Almanya'da 1875-1910 yılları arasında her beş yılda bir nüfus sayımı "Volkszählung" yapılması kararlaştırılmış olsa da örneğin Nuremberg'in savaş hazırlığı için 1471'de nüfus sayımı yaptığı, Brandenburg-Prussia'nın 1683'de köylüleri saymaya başladığı bilinmektedir. Avrupa'da ilk sistematik nüfus sayımının Prusya'da 1719'da 1725 genel sayımına hazırlık olarak yapıldığı genel bilgiler arasındadır. 19. Yüzyıla gelindiğinde devletler nüfus sayımları dışında sanayi kesimi ve köylü kesimi için, sağlık için anket yaptırmıştır. Bunların bir kısmı devlet kurumları ve kiliseler üzerinden yapılırken bir kısmı da bilim cemiyetleri (societe)⁶ veya cemiyet üyeleri tarafından yapılmıştır. Ulaşılan birkaç soru kağıdında aileye yönelik sorular olduğu görülmüştür. Bunlar içinde kurucu sosyologlardan Le Play'in Avrupa madenci aile bütçelerini⁷, Karl Marx'ın İngiltere işçi sınıfı çalışma ve aile koşullarını ön plana çıkartan anket soruları Türkçe olarak da okuyucuya ulaştırılmıştır.⁸ Max Weber'in Almanya'da tarım ve sanayi işçileri için hazırladığı anketler,⁹ Durkheim'in istatistiki *İntihar* (1892) çalışması ampirik araştırmalar bağlamında akla gelmektedir.

Türk sosyoloji geleneği, düzenli HÜNE araştırmaları dışında, aile konulu kitap ve makale kaleme almış olsa da bunlar 2006'dan itibaren Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nun düzenli *Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA)* ve diğer araştırmaları kadar ankete dayalı büyük ölçekli araştırma boyutuna ulaşmamıştır. Türk aile yapısı adıyla Serim Timur'un 1972'de ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) 1992 yıllarında yayınladığı iki çalışma öncü aile araştırmaları olarak literatürde yerini almıştır. Türkiye'de ampirik araştırmaların öncüsü olarak Max Bonnafous'un (1927) İstanbul'da intiharları ele alan "İntihar ve Cinnet/Le Suicide á Constantinople: Etude Statistique et essai d'interprétation sociologique", çalışması ve Nephân Saran'ın 1968'de yayımlanan *İstanbul Şehrinde Polisle İlgisi Olan Onsekiz Yaşından Küçük Çocukların Sosyo-Kültürel Özellikleri Hakkında Bir Araştırma* adlı çalışması akla gelmektedir.

Türkiye'deki genel ve aileye yönelik ampirik araştırmalar, pek çok disiplinde olduğu gibi, bu konuda uluslararası bir birikimin olup olmadığını akla

⁶ David Elesh, "The Manchester Statistical Society: A Case Study of A Discontinuity in the History of Empirical Social Research", (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 31-73).

⁷ Paul Descamps, *Deneysel Sosyoloji (La Sociologie Experimentale)*, (çev. ve önsöz Nurettin Şazi Kösemihal), Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.

⁸ Onur Bütün, *Marx'ın İşçi Anketi*, Ayrıntı yay., İstanbul 2018.

⁹ Paul F. Lazarsfeld, Anthony R. Oberschall, "Max Weber ve Ampirik Toplumsal Araştırmalar", (çev. Dursun Ayan), *Tarih ve Uygurlik İstanbul Yıllığı: 14*, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2022, (s. 65-90).

getirmektedir. Bu nedenle bu yazıda, 19. Yüzyıl Avrupa ampirik araştırma birikiminin, aile bütçeleri ve diğer konular bağlamında, en azından tarihi bir silueti verilmeye çalışılmıştır. Çünkü bilimsel yöntem ve araştırma teknikleri açısından Türk sosyoloji tarihine yansıyan veya yansımayan Avrupa birikimi, bizzat kendisinin ve “bir bilim dalı olarak sosyolojinin” anlaşılması açısından önemlidir. Sosyolojide matematik unsur ve modellerin kullanılması da arkasında önemli bir bilim ve teknoloji tarihi bulundurmaktadır. Bu çalışma, aynı zamanda aile sosyolojisinin 19. Yüzyılda, işçi aileleri ve yoksulluk üzerinden nasıl başladığını kısaca ele alırken ilgili araştırmacılar, kurumlar ve eserler üzerinden bir sosyoloji tarihi metni oluşturmayı da hesaba katmaktadır.

19. Yüzyıl Öncesi Avrupa’da Aileyle İlgili Bazı Araştırmalar

İngiliz ekonomist ve doktor filozof William Petty [1623-1687] 1665’te “İngiltere’nin milli gelirinin tahmin edilmesini ve genel bir hükümet teorisinin formüle edilmesini somut ampirik bilgiye dayandırma gereğini ifade etti. ... ve politik aritmetik (political arithmetick) kavramını yayınladı. ... Bu kavram Avrupa ülkelerinde 18. Yüzyıl sonlarına doğru istatistik kavramı kullanılabildiği kadar yayılmaya devam etti. [Örneğin] .... 1695’de İngiltere Kralının evlilikler, doğumlar, bekarlar ve çocuksuz dullar konusundaki vergilerden sorumlu komisyonunda çalışan Gregory King [1648-1712] *Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Condition of England* (1696) adlı eserinde birkaç İngiliz ailenin gelir ve gider dökümlerini yayınlamıştır.¹⁰ Modern kimyanın kurucularından Antoine-Laurent de Lavoisier [1743-1794] Fransız vergi komisyonundaki memuriyeti nedeniyle vergi sisteminin düzenlenmesiyle ilgilenmiş ve dönemin Fransız köylü ailelerinin gelir, gider ve tüketimini, Parisli ailelerin aile bütçelerini tüketim malları üzerinden karşılaştıran hesaplamalar yapmıştır. Bu örnekler ilk başta sosyolojik olan bir konunun matematikçiler tarafından da 19. Yüzyıl öncesinde ele alındığını göstermektedir. Genel olarak Fransız Devrimi [1789-1799] ile sorunların çoğaldığı ve sosyolojinin doğuşuna neden olduğu belirtilse de toplumu ve devlet işlerini düzenleme tarihini gerilere gittiği nicel araştırmalar tarihi üzerinden de anlaşılmaktadır. Lavoisier’nin mesleki ve bilimsel ilgileri bu bakımdan ilginç bir örnektir.

Yinelemek gerekirse işçi aile bütçelerinin sosyolojik bir bakışla incelenmesi 18. Yüzyıl sonlarında İngiltere’de kendisini belirgin bir şekilde göstermeye

¹⁰ Jean-Michel Collette, *Empirical Inquiries and the Assessment of Social Progress in Western Europe: A Historical Perspective*, United Nations Research Institute for Social Development, Social Policy and Development Programme Paper Number 3 June 2000, s. 1-3. (<https://www.files.ethz.ch/isn/102706/3.pdf>)

başlamıştır. “İlk araştırmacı, küçük çiftçi bir aileden din adamı olan David Davies’ti [1742–1819], ... kendi mahallesinden ve arkadaşları aracılığıyla İngiltere, Galler ve İskoçya’nın her bölgesinden 127 bütçe bilgisi toplamıştır (1790). ... İlgisi hayvancılık sektöründeki işçilerdi; *The Case of Labourers in Husbandry*.¹¹ Diğer bir çalışmayı da aristokrat bir aileden Frederick Eden [1766–1809] yapmış ve üç ciltlik eseri *The State of the Poor*’da gerçek fakirleri anlatmıştır. Araştırmasında kullandığı anket formunun John Sinclair’in¹² *Statistical Account of Scotland*¹³ adlı çalışmasındaki ankete benzediği belirtilmektedir.”¹⁴

Buraya eklenebilecek pek çok çalışmanın olduğunu hesaba katmak gerekir. Öncelikle bir kurum ya da kuruluş tarafından desteklenmeyen bireysel çalışmalar ile son yıllarda gün yüzüne çıkartılan eski araştırmalar hatırı sayılır bir boşluğu doldurmuş ve döneminde işlevini görmüş olabilir.

19. Yüzyıl Avrupa’sı Ampirik Araştırmalarında Aile

19. Yüzyılda araştırma yapanların bir kısmı 1800’den önce doğup yetiştiği için bunların arkasındaki sosyoloji ve istatistik birikimi bir günde olup bitmiş değildir. Bu başlıkta değinilen çalışmalar Avrupa ülkelerinde yapılan 19. Yüzyıl anket (enquette) ve gözleme (survey) dayalı ampirik (empiric) araştırmalar literatüründe yer alan yayınlar üzerinden tespit edilmiş, Türkçeye çevirileri varsa belirtilmiştir. Araştırmaların ortaya çıkmasında etkili olan bilgin, kurum ve kuruluşlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Fransız doktor ve ekonomist Louis-Rene Villermé [1782-1863] tüm Fransa’yı ve İsviçre Zürih Kantonunu kapsayan iki buçuk yıllık çalışma ile pa-

¹¹ Jean-Michel Collette, *yage*, s. 5; Ian Gazeley-Nicola Verdon, “The First Poverty Line? Davies’ and Eden’s Investigation of Rural Poverty in the Late 18th-Century England”, *Explorations in Economic History*, Volume 51, January 2014, (s. 94-108).

¹² Soylu aristokrat bir aileden gelen Sir John Sinclair [1754-1835] İskoç asker, politikacı ve İngiliz dilinde istatistik kavramını ilk kullanan ve İskoç istatistiklerini kurgulayıp uygulayan öncü bir kişiliktir. Edinburg, Glasgow ve Trinity College, Oxford’da hukuk okuduktan sonra askerlikten tarıma kadar ülke konularıyla ilgili çalışmış, bilimsel cemiyetlerle ilişkilerini sürdürerek kendini araştırmacı olarak yetiştirmiştir. *Statistical Accounts of Scotland; History of the Public Revenue of the British Empire* (1784); *The Code of Health and Longevity* (1807); *Code of Agriculture* (1819) ve 1815’de Flanders’de yaptığı tarım araştırmasından sonra dan sonra kaleme aldığı *Hints Regarding the Agriculture State of the Netherlands, Compared with that of Great Britain* adlı eserlerini yayınlamıştır.

¹³ *Statistical Account of Scotland* (İskoçya İstatistik Hesapları), 18., 19. ve 20. yüzyıllarda İskoçya hayatını kapsayan bir dizi resmi yayındır. İlki 1791-1799 yıllarında yani 19. Yüzyıla geçilen yıllarda Sir John Sinclair tarafından yayınlandı, ikincisi 1834 ile 1845 yılları arasında General Assembly of the Church of Scotland (İskoçya Kilisesi Genel Kurulu) himayesinde gerçekleştirildi. Bu ilk iki çalışma tarım ve sanayi devrimleri sırasındaki Avrupa hayatını anlatan en iyi kayıtlar arasında kabul edilmektedir.

¹⁴ Ian Gazeley-Nicola Verdon, *yage*.

muk, yün ve ipek dokuma sanayisindeki işçilerin sosyoekonomik statüsünün sağlık üzerindeki etkisini incelemiştir: *Tableau de l'État physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures de coton, de laine et de soie* (1840). Çalışmasında istatistiki veriler ile gözlemlerini birlikte kaleme alan Villermé, Academie des Sciences Morales et Politiques¹⁵ üyesidir.¹⁶ Akademi üyelerinden onu izleyen araştırmacılar da olmuştur: Antoine Eugène Buret [1810-1842] *De la misere des classes labourieuses en Angleterre et en France* (1840), Adolphe Blanqui [1798-1854], *Des classes ouvrières en France pendant l'année 1848* (1849) akla gelmektedir. Marie Roch Louis Reybaud [1799-1879] Villermé'nin yirmi yıl önce tekstil sektörünü incelediği bölgelerdeki araştırmayı kömür ve demir sanayisini de katarak dört cilt halinde *Etudes sur le régime des manufactures* (1859, 1863, 1867, 1874) adlı ile yayınlamıştır.

Academie des Sciences Morales et Politiques'in yukarıda belirtilen üyelerince yapılan araştırmalar bir bilimsel kurumun araştırmalar ile üyeleri üzerinden ilgili olduğunu göstermektedir. Bu durum devlet akademilerinin toplumsal konulara ilgisi ve devletle ilişkisi açısından da önemlidir. Toplumsal araştırmalardan sosyal politikalara evrilme açısından bakıldığında devlet kurumlarının çalışmalarına örnek olarak Belçika İçişleri Bakanlığı'nın 1843-48 yıllarında işçilerin çalışma koşullarını ele alan geniş ölçekli üç ciltlik raporu bilinmektedir: *Enquete sur les conditions des classes ouvrières et sur le travail des enfants*, (Bruxelles, 1848) Raporun Belçika'nın büyük şehir ve kasabalardaki çalışma saatleri, çalışma ve hayat şartları, hijyen, çocuk işçiliği konusunda ayrıntılı soru ve cevaplar içerdiği birinci el araştırmalarda belirtilmektedir.¹⁷ 19. Yüzyıl bilim dallarında çeşitlilik ve derinlemesine çalışmaların çoğalarak akademik nitelik kazandığı bir yüzyıl olurken devletlerin de yeni sorunlarla karşılaştığı, fonksiyonlarını geliştirdiği bir yüzyıl olmuştur. Toplum açısından bakıldığında büyük çalkantılar, bölgesel isyanlar, göçler, endüstriyel alanlarındaki çalışma hayatı ve geçim sıkıntısı kendini göstermektedir. Bazı salgınlar ve Kırım Savaşı başta olmak üzere pek çok savaşlar savaş lojistiği sağlayan sanayi ürünlerinin üretilmesi ve bunun topluma ve ailelere etkisi akla gelmektedir. Aile açısından bakıldığında kendi geleneksel işinde çalışan aile üyelerinin farklı işlerde ve yerlerde hayat sürdürmesi, gelir-tasarruf-tüketim geriliminde bütçelerini düzenlemesi, evlilik şekillerinin

¹⁵ Fransız devlet akademileri geleneğinde tarihi bir yeri olan Academie des Sciences Morales et Politiques, Institut de France'ın beş akademisinden biridir. 1795'te kurulsa da 1803'te kapatılmış 1832'de yeniden kurulmuştur. Kapsamında: Felsefe; Ahlak ve sosyoloji, Mevzuat, kamu hukuku ve içtihat; Politik ekonomi, istatistik ve finans; Tarih ve coğrafya konuları bulunmaktadır.

¹⁶ Jean-Michel Collette, *yage*, s. 7-9.

¹⁷ Jean-Michel Collette, *yage*, s. 10.

değişmeye başlaması gibi yeni olgular kendini göstermiştir. Göçler ve sanayi bölgelerinde yerleşim, hastalıklar, eğitim, çocukların eğitimi, istihdamı, suç, eğlence, okuryazarlık, basın-yayın dünyası savaş tarihi yanında yeni bir tarih yazımını da gündeme getirmiştir. 20. Yüzyıl başlarında kendini gösteren sosyal tarih anlayışı tabandaki sosyolojik değişimin yeni bir tarih yöntemi ve anlayışıyla ifadesi olmayı amaçlamıştır. Bu birikim yeni sosyal politika oluşumlarını ve bunların her dönem yenilenmesini gerekli kılmış, sosyal politika ve ilgili araştırmaları devletlerin, küçük idari birimlerin ve bilimsel kurumların gündemine taşımıştır. Aile politikalarının toplum ve bilimden gelen dayanakları böylece gelişebilmiş ve bugünkü araştırmalara zemin hazırlamıştır.

Belçika İçişleri Bakanlığı'nın söz konusu (Bruxelles, 1848) raporunda "iki yetişkin ve dört küçük çocuktan oluşan bir Gent ailesinin bir haftalık bütçesi ele alınmıştır. Orta büyüklükte bir şehirde yaşayan bir ailenin haftalık geliri 14,38 Franktır. Aile, gelirinin %75'ini harcamaktadır. Gıda harcamalarının %43'ü ekmek yani içine bitkisel gıda ve yabancı maddeler katılarak pişirilmiş yiyecektir. Eşler ve çocuklar da sık sık çalışmakta; sefil ama ailenin hayatta kalması için gerekli bir çalışma ve aile bütçesi"¹⁸ olarak değerlendirilmiştir.

Güncel Hanehalkı Bütçe Çalışmalarının Su Yüzüne Çıkışı ve Tarihi Gelişmesi

Ankete dayalı toplumsal araştırmalar 19. Yüzyılda en seçkin üç simasını tarih sahnesine çıkarmıştır: Edouard Ducpétiaux, Frédéric Le Play ve Ernst Engel. Onlar 1850'den sonra önemli eserler vermiş, insan yetiştirmiş, modern aile araştırmalarında belirli konuların öncüsü olmuş ve ekol oluşturabilmişlerdir.

Bunlar içinde ilk kez Edouard Ducpétiaux *Budgets Économiques des classes ouvrières en Belgique* (1855) adlı çalışmasını yayınlamıştır.¹⁹ "Onun burada analiz edilen türdeki çalışmalara yaptığı en büyük katkı bilgi toplama ve hanehalkı harcamalarını sınıflandırma teknikleriydi. ... Söz konusu çalışmasında üç grup aile belirlemiştir: İlk 48 aile ihtiyaç sahibi ailelerden oluşuyordu ve ortalama gelirleri yıllık 595 Frank kadardı. İkinci grup ortalama yıllık geliri 797 Frank olan 51 aileden oluşuyordu ki bu para ancak harcamaları karşılamaya yetiyordu. Üçüncü grupta ise tasarruf edebilen ve yıllık ortalama geliri 1.198 Frank olan 54 aile yer alıyordu. Verileri karşılaştırılabilirlik için Ducpétiaux yalnızca her iki ebeveyni de yaşayan ve 17 yaşını altında üç ya

¹⁸ Jean-Michel Collette, *yağ*, s. 10.

¹⁹ Ducpétiaux'nun bu eserinin birinci cildindeki aile gelirleri bilgisinden Karl Marx da faydalanmaktadır. Bkz. Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, (çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), Yordam Kitap yay., (yedinci baskı), İstanbul 2015, s. 646-648. Ayrıca Bkz. Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, (çev. Alaattin Bilgi), Sol yay., (dördüncü baskı), Ankara 1997, s. 638-640.

da daha fazla çocuğu olan aileleri incelemeye çalışırken araştırması tüm Belçika'yı kapsayan bir çalışmaydı ... ve çalışmada Adolphe Quételet'in²⁰ 1853 International Statistical Congress'de sunduğu sistematik²¹ kullanılmıştır."²²

Bu tür karşılaştırma imkânı verebilen taksonomilerin belirlenmesi bugün için de aile araştırmalarında örneklemelerin seçimi için iyi bir başlangıçtır ayrıca ünlü İstatistikçi Quételet'in verilerine itibar edilmesi ve istatistiki verilerin kurumsal bir boyut kazanarak kullanıma açılması önemlidir.

Söz konusu seçkin üç araştırmacının ikincisi olan Ernst Engel [1821-1896] Engel Eğrisi (Engel curve) ve Engel Yasası (Engel's Law) ile ünlü bir Alman istatistikçi ve ekonomist olarak modern sosyoekonomik analizin babası sayılmaktadır.²³ Ernst Engel'in meslek hayatının önemli bir kısmı bugünkü sosyal politikalar açısından da ilham vericidir, çünkü "Engel ve meslektaşları Prus-

²⁰ Belçikalı astronom, matematikçi, istatistikçi ve sosyolog Adolphe Quetelet [1796-1874] Brüksel Gözlemevi'ni kurduktan sonra bilgisini artırmak için çıktığı gezi sırasında Belçika'da isyan çıkınca ilgisini insanbilimlerine yöneltmiş ve kendine ilkeler belirlemiştir: "Astronomi yöntemlerini insanların incelenmesine uygulamak mümkün müdür? Toplumunu yönetmek için bir bilim geliştirmek mümkün olabilir mi?" Ayrıca antropometriyi kurdu ve Quetelet İndeksi olarak da bilinen vücut kitle indeksi (BMI) ölçeğini geliştirdi: İdeal ortalama insanı belirlemek için insan özelliklerini ölçmeye yönelik çalışma. Ghent Lisesi'nde okudu, matematik öğretmeni oldu, *De quibusdam locis geometri, necnon de curva focus* adlı teziyle Ghent Üniversitesi'nden matematik doktoru oldu. Farklı bilim derneklerinde üye olan Quetelet *On Man and the Development of His Faculties veya Essay on Social Physics* (1835)'i yazdı. Auguste Comte, Quetelet'in, Comte'un başlangıçta ortaya attığı 'sosyal fizik' terimini benimsediğini anlayınca Comte, 'sociologie' (sosyoloji) terimini icat etmeyi gerekli buldu çünkü bir toplum teorisinin istatistik koleksiyonu olan sosyal fizikten türetilbileceği fikrine katılmıyordu.

²¹ Bu sistemde üç öbek harcama kalemi gösterilmektedir: "1-) Fiziksel ve maddi nitelikteki giderler: yiyecek; kira; Giyim; yatak kıyafetleri; ısınma; aydınlanma; mobilya; sağlık; hastalıkla ilgili harcamalar; ev sigortası; vergiler; posta ücreti; çamaşır; kişinin mesleğine yönelik araçlar; bahçe ve ev üretim maliyetleri yiyecek. 2-) Dini, ahlaki ve entelektüel harcamalar: kilise; okul; eğitim; kitaplar vb.; ahlaki, entelektüel ve hayırseverliğe katkı kuruluşlar; karşılıklı topluluklar ve sigortalar; ve tasarruf. 3-) Aşağıdakiler de dahil olmak üzere "lüks ve önceden tedbiri alınmayan türden harcamalar": alkollü içecekler, kafeler; tütün; kumar; tuvalet eşyaları; tiyatro; şenlikler ve halka açık eğlenceler; Ve rehinci dükkanındaki krediler ve harcamalar." Bkz. Collette, Jean-Michel, *yage*, s. 11-12.

²² Jean-Michel Collette, *yage*, s. 10.

²³ "Ducpètaux'nun Belçika hane bütçeleri üzerine yaptığı araştırma ve Le Play'in ampirik aile şartları çalışması Ernst Engel üzerinde de belirleyici bir etki yarattı. Almanya Freiberg Üniversitesindeki madencilik eğitimini Paris Ecole des Mines'de devam ederken hocası Le Play ile tanıştı ve ona hayranlık duyarak çalıştı. ... Daha sonra Belçika'da Adolphe Quetelet ile tanıştı ve onun "istatistiksel düzenliliğe dayalı niceliksel sosyal yasaları keşfetme olasılığına olan inancından çok etkilendi. ... Berlin'de 1862'de başlatıp yirmi yıl yönettiği seminare L. Brentano, K. Bücher, F. Knapp, F. Tönnies ve G. Schnapper-Arnd gibi önde gelen genç kuşak sosyolog ve ekonomistler katıldı. Ernst Engel Saksonya Krallığında (1850-1858) ve Prusya'da (1861-1882) İstatistik Büro yöneticiliği yaptı." Bkz. Collette, Jean-Michel, *yage*, s. 15-16.

ya'nın işçi tazminatı, yaşlılık aylığı ve sosyal ağ'ın diğer simgelerini yerleştirmesini sağlayan bilgi ve bürokrasi sistemlerini yaratmışlardır."²⁴

Engel Engel'in ele almaya çalıştığı ilk sorunlardan biri ekonomik refahın ölçülmesiydi. Bir hipotez olarak bunu varsaydı: "İnsanın refah derecesi şu şekilde ortaya çıkar: Harcamalarının fiziksel geçimi için gerekli olan kısmının harcamalarının kalan temel ihtiyaçların karşılanmasına ayrılan kısmıyla orantılı olması. Bu hipotezi test etmek için attığı ilk adımlardan biri Le Play ve Ducpétiaux tarafından araştırmaları sırasında toplanan bütçe verilerini incelemektir. Bu anketlerde toplanan harcama verileri kısa sürede Ernst Engel'i hanehalkının geliri ile harcamalarının temel ihtiyaç kalemleri içindeki dağılımı arasında bir ilişki olduğuna ikna etti." Engel Kanunları (Engel's Law) adı verilen sosyal yasalara göre; 1-) bir ailenin geliri yüzde olarak arttıkça gıda harcamalarına ayırdığı pay yüzde olarak azalır; 2-) bir ailenin geliri yüzde olarak arttıkça lüks tüketim mallarına ayırdığı pay yüzde olarak artar; 3-) bir ailenin geliri yüzde olarak arttıkça giyim harcamalarına ayırdığı pay yüzde olarak değişmez.

Tablo-1: Ernst Engel'in Avrupa Araştırmasında Toplam Yıllık Gelir İçinde Gıda Harcamaları Oranı (1857)

TOPLAM YILLIK GELİR İÇİNDE GIDA HARCAMALARININ PAYI ²⁵	
bir ailenin yıllık geliri (frank olarak)	gıda harcamaları (toplam aile gelirine oranı)
200	72.96
500	68.85
1,100	63.75
1,400	61.30
1,700	59.79
2,000	58.65
2,300	57.84
2,600	57.30
3,000	56.90

Kaynak: Engel, 1857, Table 8, Ducpétiaux'ın ve Play'in hanehalkı bütçelerine dayanmaktadır.²⁶

²⁴ Ian Hacking, *Şansın Terbiye Edilişi*, (çev. Mehmet Moralı), 2. Baskı, Metis yay., İstanbul 2020, s. 172.

²⁵ Table. 7. Bkz. Collette, Jean-Michel, *yage*, s. 59.

²⁶ Ernst Engel, "Die Produktions- und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen", *Zeitschrift des Statistischen Bureaus des königlich sachsischen Ministeriums des Innern*, Vol. 3, Dresden, 1857, reproduced in E. Engel, 1895.

Edouard Ducpètiaux, Frédéric Le Play ve Ernst Engel üçlüsünden Türkiye’de en çok bilinen Le Play, uluslararası aile araştırmaları literatürde de zirve olarak değerlendirilmektedir. Ankete dayalı 19. Yüzyıl sosyolojisi Prof. Nurettin Şazi Kösemihal’in Paul Descamps çevrisinde *tecrübi sosyoloji* ve *deneysel sosyoloji (la sociologie experimentale)* olarak anılmaktadır.²⁷ Le Play, hemen hemen, Türkçe yayınlanan ya da Türkçeye çevrilen sosyoloji kitaplarında yer alsada²⁸ onun adı daha çok Türk sosyologlarından Prens Sabahaddin ile birlikte anılmakta ve ikisi de *science sociale/ilm-i ictimâî* ekolüne bağlanmaktadır. Ancak Prens Sabahaddin’in Le Play’in araştırma tekniğini kullanmadığı, adem-i merkezîyetçilik ve bireysellik kavramları üzerinden siyaset yaptığı bilinmektedir.²⁹ Prens Sabahattin’in Le Play’in bilim yöntemini önemsemediğini, sosyolojisini siyasete araç ettiğini, Le Play’in bilimsel yöntem yolunu N. Şazi Kösemihal, Mehmet Ali Şevki ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun canlı tuttuğunu söylemek çok iddialı bir ifade olmamalıdır.

Le Play hakkında pek çok yayında bilgi olsa da burada öncelikle onun yolunu izleyen sosyolog Paul Descamp’ın Türkçeye çevrilen *Deneysel Sosyolo-*

²⁷ Paul Descamps, *Deneysel Sosyoloji (La Sociologie Experimentale)*, (çeviren ve önsözü yazar: Nurettin Şazi Kösemihal), Remzi Kitabevi, İstanbul 1965. Eserin ilk baskısı *Tecrübi Sosyoloji (Metod)* adıyla 1950’de İstanbul Üniversitesince yayınlanmıştır.

²⁸ Fransız maden mühendisi, sosyolog ve ekonomist Pierre Guillaume Frédéric le Play [1806-1882] babası erken vefat ettiği için annesi tarafından muhafazakâr bir köy ortamında büyütüldü. École Polytechnique’de maden mühendisliği okudu, hayat hikayesi onun sosyolog olmasını kolaylaştırdığına işaret eder. 1829’da uzun yıllar süren iş gezileriyle Almanya, İngiltere, Rusya’ı farklı yerlerinde bulundu ve benimseyip geliştirdiği araştırma ve veri toplama tekniğiyle yüzlerce madenci ailesi hakkında bilgi toplayıp, tablolar geliştirip değerlendirmeler yaparak 1855’te *Les Ouvriers Européens* adlı saha çalışmalarını yayımladı. Bu eserini genişleterek *La Réforme sociale, déduite de l’observation comparée des peuples européens* adıyla 1864’te yeniden yayımladı. Buna *L’Organisation du Travail*’i ekledi. 1856’da Société internationale des études pratiques d’économie sociale derneğini kurup çalıştı.

²⁹ Prens Sabahaddin sosyoloji anlayışını F. Le Play-E. Demolins çizgisinde (ilm-i ictimâî/science social) sürdürmüş görünse de Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun Sakarya Çalışmaları, Mehmet Ali Şevki [Sevündük] Bey’in gayretleri, sosyolojik araştırmalar tarihi açısından daha kıymetlidir. Nurettin Şazi Kösemihal’in Paul Descamps’tan yaptığı *Deneysel Sosyoloji* (ilk baskı çevri adı: *Tecrübi Sosyoloji*) kitabının kısaltılmış çevirisiyle ve Le Play’den örnek bir balıkçı ailesinin ayrıntılı bütçesini Türkçeye kazandırmasıyla Le Play’i daha çok özümsemiş ve izlemiş görünmektedir. Ayrıca Z. Fahri Fındıkoğlu C. Zimmerman gibi bir köy ve aile sosyolojisi uzmanını İstanbul Üniversitesine davet ederek konferans verdirmiştir. Kaldı ki Zimmerman aile hayatı ve ekonomi araştırmalarında Le Play çalışmalarından etkilendiğini yakınlarına ifade etmiştir. Bkz. Richard Cronk, “Remembering Carle C. Zimmerman: A Tribute”, *Comparative Civilizations Review*, Vol. 75, fall 2016, (s. 99-103).

Available at: <https://scholarsarchive.byu.edu/ccr/vol75/iss75/9>

ji kitabına başvurulmuş,³⁰ diğer kaynaklardan da faydalanılmıştır.³¹ Fransız maden mühendisi, sosyolog ve ekonomist Pierre Guillaume Frédéric le Play [1806-1882] babası erken vefat ettiği için annesi tarafından muhafazakâr bir köy ortamında büyütülmüştür. École Polytechnique’de maden mühendisliği okuması ve iş hayatı onun sosyolog olmasını kolaylaştırmıştır. 1829’da uzun yıllar süren iş gezileriyle Almanya, İngiltere, Rusya’nı farklı yerlerinde bulunmuş ve benimseyip geliştirdiği araştırma ve veri toplama tekniğiyle maden işçisi aileleri hakkında sistemli bilgi toplayıp tablolar geliştirip değerlendirmiştir. Bu saha çalışmalarını ekler yaparak 1855’te *Les Ouvriers Européens*, 1864’te genişleterek *La Réforme sociale, déduite de l’observation comparée des peuples européens* adıyla yeniden yayınlamıştır. Buna *L’Organisation du Travail*’i eklemiş, 1856’da “Société internationale des études pratiques d’économie sociale” derneğini kurup çalışmaya devam etmiştir.

“Toplum alanında gözlem bilimin asıl kurucusu sayılan ve sosyal bilim (la science sociale) ekolünü kuran Le Play ile çalışan ve deneysel sosyoloji görüşlerini devam ettiren, adı onunla anılan, sosyal bilim ekolünde anketle ilgilenen araştırmacılar olmuştur: Adolphe Focillon (1823-1890), Charles de Ribbe (1827-1899), Émile Cheysson (1836-1910), Pierre du Maroussem (1862-1936), Alexis Delaire (1836-1915), Henri de Tourville (1842-1903), Claudio Jannet (1844-1894), Edmond Demolins (1852-1907), Paul de Rousiers (1857-1934), Fernand Butel, Robert Pinot (1862-1926), Paul Bureau (1865-1923), Gabriel Melin, Joseph Durieu, Paul Roux, Leon Poinard, Joseph Wilbois, Louis Tauxier, Pierre Galichet, Gabriel Olphe-Galliard (1870-1947), Victor Brants (1854-1917), Léon Gérin, Philippe Champauld onun etkilediği ekonomist ve sosyologlardır.”³²

Terry N. Clark 1870-1914 arası Fransız sosyoloji araştırmaları geleneğinde dört öbek belirlemektedir. Le Play’ı izleyenleri bu geleneğe dahil ettiği gibi Rene Worms ile Durkheim’i de bu geleneğe bağlamaktadır. Birinci öbekte Henri de Tourville gibi Le Play takipçileri, ikinci öbekte toplumsal istatistikleri, sayısal verileri dikkate alan Jacques Bertillon, Emile Levasseur gibi devlet memuru yönetici doktor, istatistikçi, sosyolog ve coğrafyacılar yer almaktadır. Üçüncü öbekte bilimsel yayın ve bilim cemiyetleri, kongreler ko-

³⁰ Eserin ilk yayın künyesi Paul Descams, *La Sociologie Experimentale*, Librairie des Sciences Politiques et Sociales, Paris 1933. Eserin Fransızcasının son ekler kısmı Kösemihal’in belirttiği gibi Türkçeye çevrilmemiştir. Bu kısımda Le Play’inkiler gibi örnek monografik araştırmalar yer almaktadır.

³¹ J. M. Moge, “The Contribution of Frédéric Le Play to Family Research”, *Marriage and Family Living*, Nov., 1955, Vol. 17, No. 4 (Nov., 1955), (s. 310-315).

³² Descamps, *yage*, s. 33-34; Antoine Savoye, “Les continuateurs de Le Play au tournant du siècle.” *Revue française de sociologie*, 1981, 22-3, (s. 315-344)
https://www.persee.fr/doc/rfsoc_0035-2969_1981_num_22_3_3434

nusunda etkin olan Rene Worms'u belirtip Gabriel Tarde, Novicov, de Roberty ve Kovalevsky'in adlarını anmaktadır. Dördüncü öbekte Durkheim ve onu izleyenler yer almaktadır.³³

Sağlam bilgiye dayalı toplum anlayışı açısından Paul Descamps, öncelikle, Comte ve Le Play'i birlikte değerlendirmektedir: "Sosyoloji (sociologie/ictimaiyat) olsun sosyal bilim (science sociale/ilm-i ictima) olsun; her ikisi de aynı çağda ve aynı memlekette doğmuşlardır. Gerçekten bir yandan Auguste Comte 1828 ile 1842 arasında sosyolojiyi kurarken bir yandan Frederic Le Play 1830 ile 1848 arasında sosyal bilimin başlangıcı sayılan Avrupa İşçileri monografilerini hazırlıyordu. Bu iki akımın aynı zamana düşmesi bir tesadüf değildir. Bu çağ Fransa'nın devrimlerle çalkalandığı bir çağdır. ... İşte Le Play 1830'dan önce, böyle bunalımlı bir çağda yetişmişti, ... okulda öğrendiği [pozitif] bilimlerle, düşünürlerin toplum sorunları üzerine ileri sürdükleri bu ütopyik fikirleri karşılaştırmak olanağı buldu. Böylece hatırına şöyle bir soru geldi: acaba deneysel bilimlerin doyurucu yöntemini sosyal dünyaya uygulamak mümkün değil midir? Acaba toplumlar da madenler ve bitkiler gibi incelenemezler mi? Ancak o zaman olayları dilediğimiz gibi değil de oldukları gibi kavramak mümkün olmaz mı?"³⁴

Le Play'in madenci aileleri üzerine yaptığı çok geniş kapsamlı araştırma onun görev yerleri nedeniyle Avrupa ülkeleri, Rusya ve Osmanlı Suriye'sinin belli başlı maden bölgelerini kapsadığı için dönemi açısından önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgilerin kıymeti aile bütçeleri ile ilgili sayısal veriler içermesi ve aile monografileri yaparak aile tipleri belirleyebilmesinden gelmektedir.

"Le Play'in inancına göre, aile her toplumun temeliydi ve dolayısıyla da toplumsal bilimlerin odağı olması uygundu. Ailelerin ortalamasını alarak değil, şu mürettibin (Bürüksel) ya da dokumacının (Godesberg) ailesini inceleyerek ilerlememiz gerekirdi. Le Play 36 ailenin durumunu gözler önüne serdiği (daha birçok aile hakkında bilgiye sahipti) araştırmalarını 1855'e kadar sistemli bir şekilde yayımlamadı. ... bu çalışmalar (monografiler) istatistiki çalışmalardan farklıydı, her monografinin çekirdeğinde bir ailenin bütçesi vardı. ... Yılın tüm gelirleri ister nakit olsun ister mal, titizlikle kaydediliyordu. Benzer şekilde yalnızca kira ve gıda olarak değil mumdan lahanaya kadar yılın bütün harcamaları da kaydediliyordu."³⁵

³³ N. Terry Clark, "Emile Durkheim and French University: The Institutiotinalisation of Sociology", (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 152-186), s. 152-153.

³⁴ Descamps, *Deneysel Sosyoloji (La Sociologie Experimentale)*, (çeviren ve önsözü yazan: Nuret'in Şazi Kösemihal), Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 24-25.

³⁵ Ian Hacking, *Şansın Terbiye Edilişi*, (çev. Mehmet Moralı), 2. Baskı, Metis yay., İstanbul 2020, s.178-179.

Tablo-2: Le Play Aile Bütçesi Anketinden ³⁶

Ailenin yürüttüğü çeşitli işlerin listesi
• Konut ve mobilyaların inşaatı ve bakımı
• İplik ve kumaş imalatına ilişkin işler
• Çeşitli tekstil malzemesi preparatları
• Eğirme
• Dokuma ve doldurma
• Ağartma ve boyama
• Yeni kıyafetler yapmak
• Örgü objelerinin imalatı
• Dantel imalatı
• Diğer endüstriyel ürünlerin imalatı
• Aile tarafından veya evcil hayvanların yardımıyla sırt çantalarıyla yapılan ulaşım
• Ticaret veya spekülasyon işlemleri
• Yabancıların evlerinde yapılan ev işleri
• Yakacak toplanması ve taşınması
• Yabani meyve hasadı
• Avcılık ve Balıkçılık
• Yakın zamanda hasat edilmiş arazilerden ürün toplamak
• Kamuya açık yollarda gübre toplama
• Önceki ürünlere ait, iç tüketim için satılan veya saklanan ürünlerin sayımı, miktarı, ağırlığı ve değeri.

Yaptığı araştırmalara sonradan yapılan değerlendirmelerde bazı eleştiriler³⁷ getirilse de Le Play dönemi ve sosyolojik araştırma tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

“Le Play doğrudan doğruya toplumların değil de monografisini yaptığı işçi ailelerinin sınıflamasını yapmıştır: Kuşkusuz toplum sınıflamasıyla aile sınıflaması aynı şey değildir. Ama Le Play’in başka türlü hareket etmesi mümkün değildi: çünkü bilindiği gibi Le Play monografilerinde sadece aileleri inceleme savındaydı (iddiasındaydı). Yalnız bu monografiler içinde sonradan İngiltere üzerine yapılmış bir tek toplum incelemesi vardır. Ama bir tek toplum üzerinde yapılan bir monografi üzerinden bir toplum sınıfla-

³⁶ Antoine Savoye, “Le questionnaire de Le Play (c. 1848), un instrument d’étude des familles ouvrières sans budget?”, *Les Études Sociales* 2012/1, no. 155), (s. 97-111).

³⁷ W. Goldfrank, “Reappraising Le Play”, (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 130-151), s. 140-142.

ması çıkarmak mümkün olmazdı. Le Play aileleri üç tipe ayırmıştır: ataerkil (patriarcale), kök aile (famille-souche), karasız aile (famille instable).³⁸ Geniş topraklarda araştırma yapan Le Play'ın zihninde toplum tarzlarına uygun aile tipleri oluşmuş olsa da o veriler dışında bunu genellemekten kaçınmış görünmektedir.

Aileler hakkında bugün bile genel kültüre dayalı bazı sınıflamalar olsa da örneğin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yapılan Türkiye Aile Yapısı Araştırmalarında (TAYA) belirtilen aile tipleri de verilere dayalı olarak yapılmaktadır ve yeni bulgular doğrultusunda yeni tipler eklenerek aile sınıflamaları değişmektedir.³⁹ Bazı aile tipleri ana yapıda kendini sürekli gösterirken yeni oluşumların bir kategori olarak adlandırılması tamamen verilere dayalı bir bilim anlayışının sonucu ve ürünüdür.

“Le Play'in öğrencisi Henri de Tourville sosyal çözümleme aletini mükemmelleştirmiştir. Kendi öğrencilerinin gözlemlerini dikkate alarak Le Play'in aile sınıflamasını, onun sınıflamasındaki aile tiplerinin farklı coğrafya ve zamanlarda değiştiğini belirtir ve ...ataerkil ailelerden dönme bir aile tipini belirler ve buna benzerliği vurgulamak için “ataerkilimsi” bir tip der. İkinci aile tipine de “bireyi zümreden üstün tutan eğilimi belirtmek için bireyci (particulariste) aile” tipi der.”⁴⁰ Araştırmaları doğrultusunda yaşadıkları toplumları ve coğrafyaları dikkate alarak Edmond Demolins ve Philippe Champault'un belirlediği aile tipleri Paul Descamps'ın eserinde açıklamalarla belirtilmektedir.⁴¹ Aile tipleri hakkında bilgileri bu kadarla yetinmek gerekir ancak aile tiplerinin anket verilerine dayanarak oluşturulduğunu uygulamalı (ampirik) sosyoloji adına bir daha hatırlanmalıdır.

Le Play'in yaptığı aile çalışmalarında ne tür bilgiler topladığına bakıldığında çalışmanın hacmi, kapsamı ve içeriği hakkında bir fikir edinmek mümkündür: Anketin ikinci öbek sorularından birisi sayısal veriler yanında Le Play'in ailenin kültür ve ahlak tarafına yönelik bilgiler aldığını da göstermektedir ki bu yarı yapılandırılmış sorular bugünkü anketlerin anketçi tarafından doldurulan kısımlarını hatırlatmaktadır.

³⁸ Descamps, *yage*, s. 33-34.

³⁹ TAYA (TAYA-2006) (TAYA-2011) (TAYA-2016) (TAYA-2021) araştırmalar dizisinde ve ilgili ileri analizlerde bu durumu izlemek mümkündür. Bkz. www.aile.gov.tr

⁴⁰ Descamps, *yage*, s. 108-109.

⁴¹ Descamps, *yage*, s. 108-112.

Tablo-3: Le Play'in Madenci Aileler Anketi ⁴²

• Topluluğun her üyesinin fiziksel yapısı; sağlık durumu, hastalık veya sakatlık.
• Toplum üyelerinin ve genel olarak nüfusun ahlaki ve entelektüel durumu.
• Din. Dini uygulamaların ayrıntıları. Dini duyguların durumu.
• Baskın erdemler:
• Ölçülülük, iffet, hayırseverliğe eğilim, bağlılık, coşku vb.
• Çıkar konularında dürüstlük, anlaşmazlıklarda uzlaşma ruhu vb.
• Konukseverliğe yatkınlık; sosyal ilişkilerde nezaket ve uyum vb.
• Ev işlerinin yürütülmesinde kadınlara nüfuz verilmesi.
• Çocuklara gösterilen sevgi dolu ve aydınlatıcı bakım; Ahlaki ve entelektüel gelişimleri için alınan önlemler. Çocukların eğitimi ile ilgili özel gerçekler.
• Yaşlı ebeveynlere gösterilen özen ve hürmet; hayatlarının mutlu sonla bitmesi için alınan önlemler.
• Tasarruf eğilimi, tasarruf edilen sermayenin büyümesini ve ailenin gayrimenkul sahibi olmasını sağlamayı amaçlayan bir dizi alışkanlık; Edinilmiş malların yaşlılık veya ölüm anında intikal şekli.
• Evlerde ve kıyafetlerde temizliğin sağlanması.
• Yerleşik yaşama veya geçici veya kalıcı göçe eğilim.
• İşçinin kendisini çalıştıran patrona olan saygısı ve bağlılığı.

Tablo-3'te Le Play Anketinde soru cevaptan daha çok bir izlenim ve değerlendirilmenin olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgileri Le Play'in yaptığı görüşmelerle elde etmiş olması akla yatkındır. Böylelikle geniş bir coğrafyada incelediği madenci ailelerine ilişkin genel bir sınıflandırma yapabilmiş ve ileriye dönük ampirik bir araştırma geleneği oluşturabilmiştir. Avrupa genelinde yapılan araştırmalarda genel olarak nüfus ve/ya tarım ve işçi kesimleri değerlendirilirken ailelere ve aile bütçelerine ilişkin bilgilerin önemli bir birikime ulaştığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablo bazı Avrupa ailelerinin 1795-1907 yılları arasındaki bütçeleri ile ilgili çalışmalar ve bütçe kalemleri dağılım oranları üzerinden genel bir izlenim verebilmektedir. Tablo-3 ayrıca Le Play öncesi ve sonrası aile çalışmalarının sürekliliğini hem istatistik hem de sosyoloji ve ekonomi açısından göstermektedir.

Paul Descamps Le Play'den esinle bir anketörün özelliklerini de şöyle anlatmaktadır: "Sosyal bilim alanında gözlenen olaylar daha çok kendiliğinden meydana gelen olaylardır. Sosyoloğun durumu bir fizikçiden çok bir jeoloğa

⁴² Antoine Savoye, "Le questionnaire de Le Play (c. 1848), un instrument d'étude des familles ouvrières sans budget?", Les Études Sociales 2012/1, no. 155), (s. 97-111).

benzer. Yani sosyal bilim alanında deneyelemeden çok gözlem vardır. Bir deneyin hazırlanması için, istenilen koşulları ve gereken aletleri içinde bulunduran bir laboratuvar lazımdır. Sosyoloji laboratuvarı ise yeni bir gündelik sisteminin uygulandığı bir atölye veya yeni bir eğitim sisteminin denendiği bir okul olabilir. Gözlem için de laboratuvarların ve rasathanelerin yerini anketler tutar. Sosyolog da tıpkı jeolog gibi anketler yöntemini kullanmalıdır. Bu anketlerin alanı da sosyal zümrelerdir. Sosyal Bilim de bu yöntemi ilk defa kullanan ve onu öven Frederich Le Play'dir. Le Play: Madenler bilimi için çözümleme, bitkiler bilimi için kırlardan ot toplama; kısası diğer doğa bilimleri için olguların gözlemi ne ise toplum bilimleri için de geziler odur demektedir."⁴³

Tablo-4: Avrupa Genelinde Sosyolojik Bir Analiz Aracı Olarak Aile Bütçeleri

BÜTÇELERİN ORANSAL KOMPOZİSYONU ⁴⁴						
Gelir grupları bütçe kalemleri						
Ülke	Gelir grubu	Gıda	Kira	Isınma-aydınlatma	Giyim	Diğer
Tarım İşçileri İngiltere 1795	A	69.6	6.3	4.9	11.2	8.1
	B	75.3	3.1	4.1	9.7	7.8
	C	76.6	4.3	3.6	9.5	6.0
Tarım dışı işçiler İngiltere 1795	A	68.9	8.8	7.4	6.0	8.8
	B	78.6	5.2	6.5	1.6	8.2
	C	73.3	6.0	3.8	6.2	10.7
İşçi sınıfı aileler Belçika 1853	A	70.9	8.7	5.6	11.7	3.1
	B	67.4	8.3	5.5	13.2	5.8
	C	62.4	9.0	5.4	14.0	6.1
Alman tarım işçileri 1876	A	65.2	6.8	6.9	18.5	2.6
	B	62.1	6.6	7.1	17.4	3.8
	C	67.4	7.0	6.6	15.3	3.7
Belçikalı işçiler 1891	A	66.3	11.5	5.1	12.2	5.0
	B	66.3	10.1	5.0	14.1	4.5
	C	64.9	8.8	5.4	15.7	6.1

⁴³ Descamps, *Deneyisel Sosyoloji*, s. 61-62.

⁴⁴ Table. 7. Bkz. Collette, Jean-Michel, *yage*, s. 56.

Danimarkalı şehirli işçiler 1897	A	48.4	13.3	4.4	11.8	4.3
	B	53.2	12.8	4.9	11.9	2.9
	C	45.8	13.5	4.5	11.8	5.0
Alman düşük gelirli işçiler 1907	A	54.6	17.1	5.5	9.8	13.0
	B	50.3	17.4	3.8	11.7	16.8
	C	52.1	14.4	3.7	13.0	16.8

Kaynaklar: Great Britain: Eden, 1797, Stigler'in yaptığı sentezleme, 1956:201. Belçika: Ducpétiaux'nun 1853 araştırması, Stigler, 1956:204. Almanya: 1876 Alman arazi sahipleri birliği araştırması, Zimmerman, 1932:88. Belçika 1891 resmi araştırması, Zimmerman, 1932:88. Danimarka: 1897 resmi araştırması Director of the Statistical Bureau of the Kingdom of Denmark, M. Rubin, in Rubin, 1903:21-57. Almanya: 1907-1908 Almanya resmi araştırma, Halbwachs, 1913:252-283.⁴⁵

Tablo-5: Avrupa Geneline İşçi Sınıfı Aile Gelirlerinde Ücretlerin Payı

İŞÇİ SINIFI AİLELERİNİN TOPLAM GELİRİNDE ÜCRETLERİN PAYI, 1844-1853 YÜZDE PAYLARI ⁴⁶		
Toplam gelirin %75-85'i	Toplam gelirin %60-75'i	Toplam gelirin %40-60'ı
Fransa Birleşik Krallık İsviçre	Batı Alman Devletleri Avusturya-Macaristan İskandinavya	Rus İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu İspanya

Kaynak: Cheysson tarafından derlenen verilere dayanmaktadır. 1890:82-104.⁴⁷

⁴⁵ Tablo altında belirtilen kaynaklar için Bkz. C. Zimmerman, "The family budget as a tool for sociological analysis", *The American Journal of Sociology*, vol. 33, 1928. Halbwachs, M., *La classe ouvrière et les niveaux de vie: Recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines*, Paris, 1913. Rubin, M., "Consommation des familles d'ouvriers danois", *Bulletin de l'Institut international de statistiques*, Vol. 13, 1903.

⁴⁶ Table. 1. Bkz. Collette, Jean-Michel, *yage*, s. 46.

⁴⁷ E. Cheysson, "Les budgets comparés des cent monographies de familles", *Institut international de la statistique* (Rome), 1890, reproduced in Slatkine-Reprints, Geneva and Paris, 1984.

19. Yüzyıl Alman Sosyolojisinde Ampirik Araştırmalar⁴⁸

İstatistik Staatswissenschaften (Sciences of the State and Political Science) mesleği her ne kadar adını Antik Yunan'dan alsada Avrupa ülkeleri içinde Almanya'nın istatistik konusunda önde gelen bir yanının olduğu kabul görmektedir. Prusya'nın⁴⁹ da bilim-felsefe, bilimsel kültür, devlet yönetimi, bilim ve sanat koruyuculuğunda yerini inkâr etmek mümkün değildir. Sosyoloji ve istatistik açısından bakılırsa bu birikimin arkasında devlet yönetme sanatı ve kamu yönetimi için matematik cetvellerinin hazırlanıp kullanılması yatmaktadır.

Alman sosyolojisinde istatistik ve diğer nicel veri kullananların yolculuğu 19. Yüzyılda sosyal politika amaçlı önemli bir geleneği oluşturmaya başlamıştır. *Verein für Sozialpolitik*⁵⁰ bu gelenekte önemli bir yer ederken bundan önce de farklı sektörlerde çalışan işçiler ve aileleriyle ilgili bilgiler toplanmaya ve *toplumsal sorun* (social question/soziale frage) kavramı etrafında değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu kavram Herbert Spencer (İngiltere), Henri de Saint-Simon ve Auguste Comte (Fransa) tarafından sosyolojinin kuruluşundaki sosyal çatışmaları anlatmak için kullanılırken Almanya'da sınıflar arası gerginliğe değinmektedir. "Toplumsal sorun" kavramı hem Karl Marx ve Friedrich Engels'in materyalist toplum teorisinin başlangıç noktası hem de Almanca konuşan dünyada *Gesellschaftswissenschaft*'a (the science of society) giderken ilk adımdır."⁵¹ Kavramı ilk kez Lorenz von Stein [1815-1890] Fransa'daki durumu anlatmak için Robert von Mohl da *Gesellschaftswissenschaft* ile devlet bilimi olan *Staatswissenschaft*'ı ayırmak için kullanmış ve her ikisi de *sosyal sorunu* çözmek için *bilim yolunu* seçmiştir. Reich döneminde⁵² teknolojik olarak ilerlemesine karşın Almanya'daki kültürel ve politik geriliği akademisyenler "gecikmiş ulus" ya da "özel bir

⁴⁸ https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/124980/1/McClellan_Steven_202211_PhD_thesis.pdf

⁴⁹ Prusya en çok 1713-1867 yılları arasında kendine Prusya Krallığı adını veren Alman devletin ismidir. Başkenti Baltık Denizi kıyısında bugün Polonya-Litvanya arasında kalan ve Rusya'ya dahil olan Königsberg (Kaliningrad) idi.

⁵⁰ Steven Leon McClellan, *German Economists and the Intersection of Science and Politics: A History of the Verein für Sozialpolitik, 1872-1972*, University of Toronto Department of History, Toronto 2022.

⁵¹ Stephan Moebius, *Sociology in Germany: A History*, Pallgrave-MacMillan yay., Switzerland 2021, s. 8.

⁵² Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu (962-1806) sonrası Almanya tarihi şu dönemlerde kendini göstermiştir: Alman Konfederasyonu (1815-1866), Alman İmparatorluğu (1871-1918), Weimar Cumhuriyeti (1919-1933), Nazi Almanyası (1933-1945). Deutsches Reich (1871-1945) II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Almanya (Bundesrepublik Deutschland: BRD) ve Doğu Almanya (Deutsche Demokratische Republik: DDR) olarak iki parçaya ayrıldı. 1990 yılında bu iki parça birleşerek Almanya Federal Cumhuriyeti oluştu.

yol" (sonderweg) olarak değerlendirerek bazı programların uygulanmasını önermişlerdir. Alman toplum hayatında modernleşme, sanayi, para ekonomisi, emperyalist yayılmacılık, silahlanma ve nüfus artışı, iş bölümü kendini gösterirken hızlı kentleşme, yoksulluk ve barınma sorunları, işçi hareketleri, dinlerin bağlayıcı gücünün sorgulanması etkisinin sorgulanması da su yüzüne çıkmıştır. Elektrik, zeplin gibi teknoloji ve icatlar yeni bilim dallarını doğurmuştur. Toplumsal hayatta kulüplerin (vereine) artması *Lebensreform* (yaşam reformu) hareketi gibi yeni sosyalleşme biçimleri oluşturmuştur.⁵³ Toplum hayatının, sorunların farklı düşünürlerce yorumlanması, yeni bakış açıları *sozialpolitik* üzerinden Almanya'da sosyal bilimlerin ve sosyolojinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

19. Yüzyıl Almanya'sında farklı toplumsal kesimler ve meslekler (dolayısıyla aile) hakkında verilere dayalı çalışmalara ihtiyaç duyulması sosyoloji-istatistik-sosyal politika bağlamında ankete dayalı araştırmalar tarihinin bir parçası olmuştur.⁵⁴ Burada ünlü sosyolog Max Weber'in çalışmasından sadece tarım işçisi bir aile bütçesinden örnek verilecektir. Max Weber 1873'te kurulan sosyal politika kulübü *Verein für Socialpolitik*⁵⁵ için 3.000'den fazla anket uygulamış ve ilgili makamlara sonuçları sunmuştur. Weber ayrıca bu araştırma için önemli gördüğü 600 anketi de daha dar bir meslek grubuna göndererek bilgisini zenginleştirmiştir. "... geçim masrafları, vergiler, fiyat listeleri vb. gibi toplumsal sorunlara ilişkin çalışmalar düzenlediler ve bulgularını sendika, sanayi ve hükümet temsilcilerinin katılmak için davet edildiği yıllık toplantılarda tartıştılar."⁵⁶ Bu açıdan bakıldığında Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) ve bunun tamamlayan diğer düzenli araştırmalarının sonuçlarının yayınlanıp ilgili makamlara sunulması gibi bir durumla benzerlik göstermektedir. Kaldı ki araştırma sonuçlarının sosyal politikaya dönüşmesinin mantığı da bu olmalıdır. Bilgi uygulama için böylece devreye girip işlev kazanabilecektir.

⁵³ Stephan Moebius, *Sociology in Germany*, s. 10-11.

⁵⁴ Ancak bu arada Alman sosyolojisi ve iktisadında değer yargısı anlaşmazlığı, (werturteilsst-
reit) diye bir tartışma gündemdedir: Sosyal bilimlerin siyasetin alacağı tedbirler konusun-
da normatif olarak bağlayıcı açıklamalarda bulunmasının gerekip gerekmediği veya siyasi
eylemlerin bilimsel olarak gerekçelendirilip gerekçelendirilemeyeceği sorusu üzerindeki
metodolojik tartışma.

⁵⁵ *Verein für Socialpolitik*, 1873 yılında Alman Tarihi İktisat Okulu üyelerince kuruldu. Bu der-
neğin amacı dönemin Almanya'sında toplumsal koşulların sosyo-politik olarak iyileştiril-
mesine katkıda bulunmak ve sanayi işçilerinin yanı sıra (soziale frage) toplumsal sorunun
bilimsel bir analizini sağlamak.

⁵⁶ Paul F. Lazarsfeld, Anthony R. Oberschall, "Max Weber ve Ampirik Toplumsal Araştırmalar", (çev. Dursun Ayan), *Tarih ve Uygarlık İstanbul Yıllığı: 14*, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2022, (s. 65-90).

Verein für Socialpolitik'in bu faaliyetleri devam ederken 1800'ler sonu ve 1900'lar başına denk gelen yıllarda politika, sosyoloji, felsefe ve iktisat konularında dergiler de gün yüzüne çıkmıştır: *Zeitschrift für Sozialwissenschaft* (1898), *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie* (1902), *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* (1844), ve Weber, Sombart, and Edgar Jaffé tarafından yayınlanan *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (1904). Araştırma ve yayınların sosyal politikalar için ne kadar önemli bir entelektüel çerçeve oluşturduğu bugün de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çalışmalarında kendini göstermektedir. Bu durum Avrupa'daki sosyal politika çalışmaları ile bağı kurulsun ya da kurulmasın önemli bir gelenek olarak insanlık ve aile tarihi açısından, devlet istatistikleri ve ampirik çalışmaları açısından önemlidir.

Aşağıda Max Weber anketlerinden Alman tarım işçisi bir ailenin gelir-gider kalemleri görülmektedir. Bu durum bir bakıma Alman ampirik araştırmalar geleneği ile Fransa'daki geleneğinin aynı bilgiler peşinde olduğunu göstermektedir. Bu bilgileri Alman sosyolog ve ideolog Karl Marx'ın işçi anketi ile birlikte düşünmek de yerinde olacaktır. Kaldı ki Marx'ın anketi proleter ideoloji ile anılsa da İngiliz istatistiki araştırma geleneğinden uzak değildir.

Tarihselci gelenek açısından daha fazla bilinen Weber'in anketlerle yeni bir yol açtığı da ifade edilmektedir: "Böylece tarihselci gelenek, millî iktisat ve Sosyal Politika Derneği (VfS) örneğinde olduğu gibi istatistiğe başvurmadan geri durmamış; tekilin hakkını vermeyi esas almışsa da bilimsel programını tekille sınırlandırıp tekili fetiş haline getirmemiş; istisnalar hariç bütünüyle ve mutlak anlamda genelleme karşıtı bir tutum takınmamıştır."⁵⁷

⁵⁷ Mehmet Ali Akyurt, *Alman Sosyolojisinde Yöntem Tartışmaları (1870-1914)*, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 397.

Tablo-6: Max Weber Anketlerinden: Worbis Bölgesinde Evli Bir Çiftlik Hizmetçinin Bütçesi⁵⁸

WORBIS BÖLGESİNDEKİ X MÜLKÜNDE EVLİ BİR ÇİFTLİK HİZMETÇİNİN BÜTÇESİ (3).		
A. Gelirler. (Bilgiler arazi sahibinin hesaplarından alınmıştır).		
a. Erkeğin kazancı:	(M)Mark Pfennig	Mark Pfennig
1) Nakit maaş	180	-
2) Maaş:		
aa) Ev ve bahçe	45	-
bb) 1/3 Mrg. Çayır 20 M; 2 Mrg. Tarla 20 M		
½ Mrg. Gübrenilmiş, hazırlanmış toprak 15 M	55	-
cc) 12 (araba) yük 12 M; Tarla ekimi 6 M....	18	-
3) Aynı:		
24.9 kg pişmiş et 55 M; 6.80 kg sosis 9 M; 332 kg ekmek 73 M; 47 kg peynir 10,40M; 4 kg tereyağı 9 M; 8,16 kg domuz yağı 10,80 M; 4 sandviç 4 M; günlük 5 1 yemek (30 Pf) 109.50 M 280,70		
Erkeğin toplam geliri		578,70
a. Kadının kazancı (yaklaşık 90 gün)		60 -
a. Çocukların Kazancı		10
Toplam gelir M (Mark)	648,70	
B. Nakit Giderler		
Ekmek için ¹⁾		90 -
Giyim ²⁾ ve Ayakkabılar		60 -
1) Yıllık Ekmek İhtiyacı	184 M.	
Aynı ekmek	73 M.	
3 Çerik Çavdar (kendi hasadı)	21 M.	
	<u>94 M.</u>	
Karşılanmayan ihtiyaç	90 M.	
2) "Hizmetçilerin çocukları genellikle yetişkinlerin attığı ve üzerlerine göre uydurulmuş kıyafetler giyerler. Bazı eşyalar başkaları tarafından da hediye edilmektedir. Okul günleri boyunca giyecek kendi kıyafetleri ya da ayakkabıları olmayan hizmetçi çocukları vardır."		
Mrg= Kira Hukuku Yasası/ Mietrechtsgesetz [çevirenin notu]		

⁵⁸ Max Weber, *Die Landebeitte in den evangelischen Gebieten Norddeutschlands*, Erstes Heft, Tübingen 1899, s. 68'dan alınmıştır. [Almanca çeviri için Sn. Hafize Er'e teşekkür ederiz].

Karl Marx İşçi Sınıfı Anketinde Aile

Karl Marx'ın [1818-1883] *İşçi Anketini (Enquête Ouvrière)* Jules (Bazile) Guesde [1845-1922]'un Fransız İşçi Partisi'nin programını yazdığı günlerde hazırladığı bilinmektedir. Nisan 1880'de Fransızca kaleme alınan anket küçük değişikliklerle *Revue Socialiste*'de isim belirtilmeden yayınlanmış,⁵⁹ ayrıca propaganda için 25.000 nüsha dağıtılmıştır. Anket hazırlandığı zaman Avrupa ülkelerinde anket uygulanan yıllar olduğu için ampirik araştırma geleneğinden uzak değildir. Karl Marx'ın işçi sınıfı anketi Türkiye'de ilk kez 1970 Mart ayında olmak üzere birkaç vesileyle ve son olarak da bir kitap olarak tanıtıcı bilgilerle Onur Bütün tarafından yayınlanmıştır.⁶⁰

Le Play, Marx ve Weber gibi kurucu sosyologların somut araştırmaları ve araştırma teknikleri ideolojileri kadar merak edilmediği için ampirik araştırma tarihi de dar çevrelerde kalmaktadır.⁶¹ Oysa ki Marx gönderilen veya okuyucunun görüp cevaplandığı anket sorularını bir adreste toplayarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle Karl Marx anketi ile Wax Weber anketi veri toplama benzerlik göstermekte, Le Play'in araştırması ise gözlem ve mülakatların bir değerlendirilmesini içermektedir. Bu öncü sosyologlardan Marx'ın anketlerine sosyolojisiz bakmanın, Weber ve Le Play'e sosyolojisine anketsiz bakmanın pek faydası olmayacaktır. Bu nedenle onların çalışmalarından bir izlenimi 19. Yüzyıl ampirik araştırmalar ve araştırma teknikleri açısından bu çalışmaya dahil etmek gerekmiştir. Kaldı ki onların anketleri kendinden önceki bir gelenekten de kopuk değildir.

İlk yayınından sonra küçük düzelti ve notlar ile son haline getirilen 100 soruluk *Marx İşçi Anketi* sorularından birkaç tanesi 19. Yüzyıl aile bütçesi araştırmaları bakımından diğerleriyle benzerlik gösterdiği için buraya alınmıştır.

Tablo-7: Karl Marx İşçi Anketlerinden Aileye İlişkin Soru Örnekleri

3.17- Gündelik ve haftalık ücretiniz nakit olarak ne kadar?
3.18- İşyerinizde sizinle birlikte çalışan kadınların ve çocukların ücretleri nedir?
3.21-Aynı dönemde sizin ücretiniz ne kadardı ve bir aileniz varsa karınızın ve çocuklarınızın ücretleri ne kadardı?
3.22-Ücretler tamamen nakit mi ödeniyor yoksa başka şekilde mi?
3.23-Evinizi size kiralayan işvereninize ise şartlar nelerdir? Kirayı ücretinizden mi kesiyor?

⁵⁹ <https://marxengels.public-archive.net/en/ME1683en.html> (erişim. 20.03.2023)

⁶⁰ Bkz. Onur Bütün, *Marx'ın İşçi Anketi*, Ayrıntı yay., İstanbul 2018.

⁶¹ Türkiye'de ve Avrupa'da Marx İşçi Anketinin yayınlanma serencamı ve soruların Türkçe tam metni için bkz. Onur Bütün, *Marx'ın İşçi Anketi*, s.107-148.

3.24-Aşağıdakiler gibi zorunlu ihtiyaçlarınızın fiyatlarını belirtiniz.

- a) Evinizin kirası, kira koşulları, evdeki oda sayısı, insan sayısı, tamiratlar ve ve sigorta; mobilya alımı ve bakımı, ısıtma ve aydınlatma, su vb.
- b) Gıda maddeleri: Ekmek, et, sebze, patates, vb. süt ürünleri, yumurta, balık, katı yağ, sıvıyağ, hayvansal yağ, şeker, tuz, baharatlar, kahve, hindiba, bira, elma şırası, şarap vb., tütün.
- c) Ebeveynler ve çocuklar için giyim kuşam, çamaşır yıkama, genel temizlik, banyo, sabun vb.
- d) Çeşitli masraflar: posta ücreti, borç paralar ve rehinci dükkanına bırakılan eşyalar, çocukların okul masrafları, çıraklık masrafları, gazete ve kitap vb. masraflar, yardımlaşma, derneklere, grevlere, sendikalar direniş derneklerine yapılan katkılar vb.
- e) Eğer varsa mesleğinizin icrasına bağlı masraflar?
- f) Vergiler

3.25- Kendinizin ve ailenizin, haftalık ve yıllık gelir ve gider bütçesini çıkartmaya çalışın.

19. Yüzyıl İngiltere'sinde Ampirik Sosyal Araştırmalar

İngiltere geleneği toplumsal ve bilimsel konulara yaklaşımda kıta Avrupa'sından farklı özellikler gösterse de devlet yönetimi ve toplumsal sorunlar arasında rasyonel bağlar kurmak konusunda pek çok devletin yaptığına benzer politikalar geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede toplumun ekonomik özellikleri, nüfus ve sosyal politika alanında çalışan Gregory King [1648-1712] 17. Yüzyılda kendini göstermektedir. "King 17. yüzyılda çeşitli sosyal sınıfların gelir-gider analiziyle ilgilendi, kamu hesaplamalarıyla ilgili komisyonda çalıştı ve 1695'te evlilikler, doğumlar, cenazeler üzerindeki yeni vergiden sorumlu üst düzey yetkililerden biri oldu. 1696'da yayınlanan ünlü eseri *Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Condition of England* İngiltere'de çeşitli ailelerin gelir-giderlerini de içermektedir. ... Ampirik araştırma tarihi Sir William Petty [1623-1687] ve John Graunt'ı [1620-1674] King'in bu erken çalışmalarını 19. Yüzyıla bağlayan iki önemli araştırmacı olarak belirtmektedir.⁶² Graunt'ın 1662'de yayınlanan *Natural and Political Observations Made Upon the Bills of Mortality* adlı eseri Royal Society'nin kuruluş yılına denk gelmektedir. "Francis Bacon [1561-1626] ile başlayıp Isaac Newton [1643-1727] ile biten bu dönem istatistik ve toplumsal olguların nicel olarak araştırılması ile somut olarak ilişkilidir."⁶³

⁶² Marina Kovaleva, "Empirical Social Studies in the Nineteenth Century", F. M. Volkov (ed), *A History of Classical Sociology*, (English translation Progress Publishers), Progress Publishers Moscow, Printed in the Union of Soviet Socialist Republics, 1989, (s. 122-150), s. 121-123.

⁶³ N. G. Clark, "Social Science in the Age of Newton", (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), s. 16.

Pozitivizmin bilim ve sanatta yaptığı etki kendisini belirgin olarak devlet kayıtlarının değerlendirilmesi, toplanılması ve sosyolojinin doğuşunda göstererek 19. Yüzyıla damgasını vurmuştur. Yine de 19. Yüzyıl Avrupa'sında iyi bir devlet yönetiminin bilgiye dayanması düşüncesi Pozitivizm ve istatistiki arayışlarla oldukça netlik kazansa da bu birikimin arkasında yukarıda belirtilen araştırmacılar ve entelektüel kültür vardır. “Önemli bir sima Sir John Sinclair'in [1754-1835] kırsal yaşam ve kırsal nüfus ile ilgili çalışması yayınlamış ve analizin ana nesnesi hanehalkı olmuştur.⁶⁴ İskoç devlet adamı, istatistikçi ve tarım reformcusu Sinclair'in nüfus sayımı ve araştırması bugünkü anket araştırmaları açısından da öncü denetleme sistemi oluşturmaktadır. “Mevcut kayıtlara dayanan eski “siyasi aritmetikçilerden” farklı olarak Sinclair, verilerini bölge din görevlilerine orijinal anketler göndererek ve bunları “istatistik misyonerleri” ordusunun ziyaretleriyle takip ederek topladı (Sinclair, 900 kişinin dahil olduğunu tahmin ediyor). Sinclair'in sonuçları 1791 ile 1799 yılları arasında 21 büyük cilt halinde yayınlandı. Bazen “[Eski İstatistik Hesabı] *Old Statistical Account*” olarak da adlandırılan Sinclair'in nüfus sayımı bugüne kadarki en kapsamlı nüfus sayımıydı ve 19. Yüzyılın ortalarında yeni bir hesap yapılana kadar hizmet vermeye devam etti.”⁶⁵

Manchester Statistical Society ve James Kay-Shuttleworth

Bugünkü anlamda sivil toplum kurumu olarak nitelenebilecek bilimsel derneklerin de belli başlı araştırmalarda yer aldığı ve/ya araştırma geleneğinde ön ayak olduğu İngilizlerin hayatında kendini göstermektedir. Manchester Statistical Society bunlardan biridir. “1840'lara kadar işçiler ve yoksul kent nüfusu, sosyal hijyen sorunu gibi pek çok araştırma, devletin konumunu açıklığa kavuşturmaya yönelikti ... ve her gün hastaları yetersiz beslenen doktorlar tarafından başlatılmıştı. ...Manchester Statistical Society (1833)⁶⁶ üyelerinden James Kay-Shuttleworth [1804-1877] bunlardan biridir.⁶⁷ Manchester Sağlık

⁶⁴ Marina Kovaleva, “Empirical Social Studies in the Nineteenth Century”, s. 121-123.

⁶⁵ <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/sinclair.htm> (erişim. 29.03.2024)

⁶⁶ Manchester Statistical Society 1833'te eğitim amaçlı kurulmuş olsa da anketler üzerinden ekonomik ve toplumsal koşulların araştırılmasında önemli rol oynamış öncü ve kalburüstü bir tarihe sahiptir. Ayrıntılı bir çalışma için bkz. David Elesh, “The Manchester Statistical Society: A Case Study of A Discontinuity in the History of Empirical Social Research”, (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 31-73).

⁶⁷ James Kay-Shuttleworth Edinburg'da tıp okuyup ardından Manchester'a yerleşti ve doktorluğu vesilesiyle fakir insanların durumunu gördü. Manchester'ın pamuk fabrikaları da dahil olmak üzere Lancashire'daki sanayi işçilerinin çalışma koşullarını ve ev yaşamlarını inceledi. Londra'da, yoksullara yardımı denetleyen birimde yetkili oldu, farklı toplumsal kesimler arasında bulunarak toplumu anlamaya gayret etti ve İngiltere eğitim tarihi için önemli olacak çalışmalar yaptı.

Kurulu sekreteri olarak şehrin mahallelerinde bir konsey ağı kurdu ve anketlerle ... konut durumu, kiracı sayısı, mobilyalar, giyim-kuşam, istihdam, sağlık durumu hakkında veri topladı ve buradan yola çıkarak sonraki çalışmalara model olacak *The Moral and Physical Condition of the Working Classes Employed in the Cotton Manufacture in Manchester* (1832) adlı eserini yayınladı.⁶⁸

Tablo-8: James Kay-Shuttleworth Anketlerinden (1882) Aile ve Evlere İlişkin Soru Örnekleri

FIGURE 1. KAY-SHUTTLEWORTH'S "TABULAR QUERIES"
Name of Street, Court, Bölge ve sokak adı.
1. Is the House in good Repair? Ev iyi durumda mı?
2. Is it clean? Temiz mi?
3. Does it require Whitewashing? Badana gerektirir mi?
4. Are the rooms well ventilated, or can they be without change in windows, etc.? Odalar iyi havalandırılıyor mu, yoksa pencereler vb. değiştirilmeden havalandırılma yapılabilir mi?
5. Is the house damp, or dry? Ev rutubetli mi kuru mu?
6. Are the cellars inhabited? Bodrum katlarda yerleşim var mı?
7. Are these inhabited cellars damp or ever flooded? Bodrumdaki bu mesken mahzenler nemli mi yoksa su basıyor mu?
8. Are the soughs in a bad state? Öksürüğünüz iyi durumda mı kötü durumda mı?
9. Who is the proprietor? Sahibi kim?
10. What number of families or lodgers does the house contain? Evde kaç aile veya kiracı var?
11. What is the state of the beds closets and furditure? Yatak dolapları ve mobilyaların durumu nedir?
12. Is a private privy attached to the house? Eve özel bir tuvalet bağlı mı?
13. Will the tenants assist in cleaning the streets and houses? Kiracılar sokakların ve evlerin temizliğine yardımcı olacak mı?
14. Will they allow the Town's Authorities to whitewash them, if cannot conveniently do it themselves? Kendileri uygun bir şekilde yapamıyorsa, şehir yetkililerinin badana ve temizlik yapmasına izin verecekler mi?
15. Are the tenants generally healthy or not? Kiracılar genellikle sağlıklı mı değil mi?
16. What is their occupation? Kiracıların meslekleri nedir?
17. Remarks concerning food, clothing, and fuel. Yiyecek, giyecek ve yakıtla ilgili açıklamalar.
18. Habits of life. Hayat alışkanlıklarınız
19. General observations. Genel gözlemler.

⁶⁸ Kovaleva, *yage*, s. 124.

1801'den itibaren her on yılda bir nüfus sayımı yapan İngiltere'de toplumsal araştırma amacıyla farklı şehirlerde kurulan dernekler sosyopolitik ve entelektüel iklimi etkilemiştir. Manchester Statistical Society (1833), British Association for the Advancement of Science'in İstatistik Bölümünün kurulması (1833), London Statistical Society (1834) bunlardan bir kaçıdır.

Bölge sanayici ve iş adamlarından Henrie Ashworth⁶⁹ ve Edmund Ashworth Manchester Statistical Society'in üyesi olmuş ve çalışmalara destek vermiştir. Henrie Ashworth 1842'de yayınladığı *Statistical Illustrations of Lancaster* adlı eserinde aile araştırmaları için de dikkate alınacak bilgiler vermiştir. Tablo-9'da verilen "Henry Ashworth'un [1794-1880] analizi, altı kişilik dört ailenin haftalık bütçesini karşılaştırmaktadır. ... Bu tür bütçeler Le Play'in beklentisiydi ancak analizini Ashworth gerçekleştirdi. Çeşitli bütçeleri bir tabloda düzenleyerek Le Play'den daha ileri. Bu tablonun ilk aralığı her tür tarımsal gıdanın miktarını göstermektedir. İkinci madde olan özel tüketim malları ile lükslerinin tanımının kazançlarının hangi noktasında başladığı görülmektedir. Üçüncü kalem olan giyim ve diğer masraflar ise haftada 15 şilin sonrasında miktar olarak hızla artıyor."⁷⁰

Tablo-9: Henry Ashworth/Altı Kişilik Dört Farklı Ailenin Haftalık Bütçeleri ⁷¹

Ailelerin Haftalık Gelir Toplamı ve Harcama Kalemleri				
HAFTALIK HARCAMA KALEMLERİ	Aile.1 5,6 şilin	Aile.2 10 şilin	Aile.3 15,6 şilin	Aile.4 26,6 şilin
Ekmek ve un	1,9	2,6	3,6	4,0
Yulaf ezmesi	1,0	1,10	1,6	2,0
Patates	0,10	1,8	1,9	1,8
Süt	0,11	0,6	0,9	0,10
Tereyağı	-	-	0,10	1,4
Kasap eti	-	-	0,9	1,9
Domuz pastırması	0,2	0,8	0,4	0,3

⁶⁹ Henry Ashworth İngiltere'de Tahıl Yasası Karşıtı Birlik'in [Anti-Corn Law League] güçlü destekçilerindedir. 1794'te eskiden beri değirmen, atölye ve dokuma sanayisi ile bilinen Bolton-Lancashire yakınlarındaki zengin bir ailede doğdu. Ackworth'da eğitim görüp kardeşi Edmund'la birlikte Turton'daki geniş fabrikalarını yönetti. Araştırmalarının arkasında çalıştırdıkları kişilerin refahını dikkatli bir şekilde sağlamaları ve mükemmel bir tesis kurmaları amacı yatmaktadır. İki önemli eseri: *Recollections of Richard Cobden and the Anti-Corn Law League* (London 1876 ve 1881), *Statistical Illustrations of Lancaster*, (1842).

⁷⁰ David Elesh, *yage*, s. 41.

⁷¹ David Elesh, *yage*, s. 42.

Peynir	-	-	0,7	0,10
Çeşitli bira			-	0,6
TOPLAM TARIMSAL GIDA	4,8	7,2	10,0	13,2
Şeker ve pekmez	-	0,5	0,11	1,9
Çay-kahve	-	-	0,7	1,2
Sabun ve mum	0,4	0,6	0,8	1,0
Tütün, enfiye ve çeşitleri	--	0,2	0,4	0,11
İlaç ve ilaca katılanlar	-	-	-	0,4
TOPLAM TÜKETİM KALEMLERİ	0,4	1,1	2,0	5,2
Giyisi	-	0,6	0,9	2,0
Eğitim	-	-	-	0,6
Hastalıklar	-	-	0,6	0,6
Kömür	0,6	0,9	0,9	1,4
Kira	-	0,6	1,0	2,0
Tasarruf	-	-	-	1,4
GEREKLİ VE ÖNGÖRÜLMİYEN İHTİYAÇLAR TOPLAMI	0,6	1,9	3,0	8,2
TOPLAM	5,6	10,0	15,6	26,6

19. Yüzyıl İngiliz ampirik araştırmalarında, sosyolog ve akademisyen olmadıkları halde, özellikle yoksulluk ve aileler üzerine çalışan iş adamları, daha güncel ve ideolojik bir tabirle patronlar da önemli bir rol almışlardır.

Liverpoolu armatör ve sosyolog Charles Booth [1840-1916] sosyal sorunlara ilişkin bilgi ve istatistik ölçümün yöntemine katkı veren öncü bir reformist ve pozitivist olarak kabul edilmektedir.⁷² *Life and Labour of the People in London* adlı eserinde fakirliği değerlendirirken Booth'un hazırladığı harita bugünkü evren-örneklem belirlemeleri bakımından ve hanehalkı sosyo-ekonomik seviyesi (SES) araştırmaları açısından dikkate değerdir. Londra harita araştırması yaşam tarzındaki farklılıklara ilişkin gözlemlere dayanıyordu

⁷² Kapsamlı eseri *Life and Labour of the People in London* ile etki yaratmış olan Charles Booth gemi işleten bir aileden gelmektedir. Royal Institution School in Liverpool'da eğitim görüp kardeşi Alfred Booth ve kız kardeşi Emily Fletcher ile aile şirketine çalışmıştır. Sosyoloji ile ilgisi İngiltere'de sistematik yoksulluk araştırmalarında istatistikleri incelemesi ve nüfus sayımlarına eleştirel yaklaşımıyla çığır açıcı bir şekilde kendini göstermiştir. Viktorya Çağı'nın son döneminde din ile fakirlik ve yardımlar konusunda 1.800 anket uygulayarak bilgi toplarken 19. Yüzyıl ampirik çalışmaları açısından önemini bir daha kanıtlamıştır. Seebohm Rowntree, Beatrice ve Sydney Webb onunla çalışan ve izinden yürüyen sosyologlar olarak anılmaktadır. Çalışmaları London School of Economics kütüphanesinde saklanmaktadır.

ve niteliksel faktörlere odaklanıyordu: yiyecek, giyim, barınma ve göreceli yoksunluk. Booth ve araştırma ekibi, her hanenin sınıfını değerlendirmek için Londra'daki her sokağı ziyaret etti. Hanehalkının sınıfı A'dan H'ye kadar harflerle belirleniyordu; A-D yoksulluğu, E-H ise konforu temsil ediyordu. Charles Booth'un sekizli grupları şöyledir: "A-) Ara sıra çalışanlar, aylaklar ve yarı suçlulardan oluşan en alt sınıf. B-) Geçici kazançlar, C-) Aralıklı kazançlar, D-) Küçük düzenli kazançlar. E-) Düzenli standart kazançlar. F-) Yüksek sınıf emek. G-) Alt orta sınıf. H-) Üst orta sınıf."⁷³

"[*Life and Labour of the People in London*] çalışması sırasında Booth zaten başka bir soruşturmayı düşünmeye başlamıştı. [Bu], nüfusun geniş kapsamını derinlemesine niteliksel bir çalışmasıyla birleştirmek ve [böylece] Londra işçi sınıfı içinde istihdam ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi kurmaktı. Çalışma, Le Play'in Fransa'daki okulunda olduğu gibi, aile bütçelerinin analizi ve aile yaşamının gözetilmesi idi. Başlangıçta araştırmacılar yalnızca "yoksullarla" ilgileniyorlardı; daha sonra nüfus, gelirlerinin büyüklüğü ve düzenliliğine göre sekiz gruba ayrılmış; Vasıfsız gündelik işçilerden, serse-rilerden ve suçlulardan oluşan "en alt sınıftan" hizmetçileri olan sınıf olarak tanımlanan "üst orta sınıf" a kadar uzanıyordu. Sonunda Booth, dört milyon kişinin günlük işinin ve yaşamının ayrıntılı, belgelenmiş bir resmini elde etti. Materyalin büyük bir kısmının yoksullarla ilgili olduğu Londra nüfusu (dört grup) ve "üst sınıf" ve "aristokrasi" hakkında nispeten çok az şey vardı. Booth'un üç ciltlik *Life and Labour of the People in London* adlı eseri 1889-1891'de yayınlandı. Ama çalışmalara sonra da devam edildi, çok sayıda veri birikip analiz edildi ve eser 'Yoksulluk', 'Sanayi' ve 'Dini Etkiler' halinde üç seri ve 17 cilt olarak yayınlandı (1902-1903)."⁷⁴

Çalışmalarına yön veren ilkelerin başında sağlam bilgi ve verilere dayalı bir sosyal politika ve pozitivist bir sosyoloji olsa da Charles Booth'u bir ahlakçı-e-konomist, toplumsal reformist, insan sevgisi ve refahına önem veren (philanthropy) bir insan olarak değerlendirmek gerekmektedir. Onun çalışmalarında yer alan ve onun izinden giden araştırmacılar Charles Booth'un geleneğini 20. Yüzyıla taşımış ve ampirik sosyolojiye katkı sağlamıştır. Aile sosyolojisi açısından bakıldığında Booth, incelediği 4.076 yoksulun %62'sine düşük veya düzen-siz ücret ödedi, %23'ünün geniş aileleri vardı ya da hastalıktan mustarıptı, %15'i ise kazançlarını çarçur etti, aşırı içki içti ya da çalışmayı reddetti. Booth tüm pozitivistçe tutumuna rağmen uzun süre görev yapan din adamlarının

⁷³ Paul Spicker, "Charles Booth: the examination of poverty", *Social Policy and Administration*, vol 24 no 1, 1990, (s.21-38).

<https://rgurepository.worktribe.com/preview/296462/SPICKER%201990%20Charles%20Booth%20the%20examination%20of%20poverty.pdf>

⁷⁴ Kovaleva, *yage*, s. 127.

gözlemlerinden yararlandı ki bu durum Max Weber anketlerinde de kendini göstermiştir. Zengin bir aileden gelip iş adamı olmasına rağmen *Life and Labour of the People in London* adlı eseri ve sokak sokak Londra yoksulluk haritaları Charles Booth'un önemini gün yüzüne çıkartmaktadır. Ayrıca yaşlılarla özel ilgilenmesi ve yalnızca düşük gelirlilere değil herkese yaşlılık emekli aylığı bağlanmasını savunması bakımından da dikkate değer bir sosyal politikacıdır.

İngiltere'de İşçi Sınıfı Hayat Şartları (Friedric Engels Araştırması)

Friedric Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Hayat Şartları* adlı eseri (*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*) (1845) Viktorya Dönemi İngiliz işçi sınıfını (sanayi, tarım, maden) ve aile koşullarını ele almış, Sanayi Devrimi öncesi durum nispeten iyiyken Sanayi Devrimiyle salgın hastalık ve zor şartlardan dolayı ölümlerin arttığı, ücretlerin azaldığı sonucuna varmıştır.⁷⁵ "Engels'in kullandığı materyalinin büyük bir kısmının James Kay-Shuttleworth'ın *The Moral and Physical Condition of the Working Classes Employed in the Cotton Manufacture in Manchester* çalışmasına ve Manchester Statistical Society'nin diğer üyelerinin çalışmalarına dayandığı" belirtilmektedir.⁷⁶ Engels'in bu çalışmasını Karl Marx'ın *İşçi Anketi'*nden ayırt etmek ve Engels'in anket kullanmadığını ayrıca belirtmek gerekir.

19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Aile ve Hane Hakkında Genel Bilgiler

Altı yüz yıl kadar varlığını sürdüren Osmanlı'nın adı istatistik ve nüfus sayımı olmasa da diğer devletler gibi tapu, hanehalkı, nüfus ve maliye kayıtları (tahrirleri) vardır. Aile sosyolojisi açısından bakılırsa çok genel olarak Osmanlı kayıtlarında hane "vergiye esas olan bir maliye terimidir"⁷⁷ "Bu kayıtların içerdiği bilgiler daha fazla işlev görmektedir. Örneğin askerlik ve vergiyi hesaba katmak gerekir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse "hane kayıtları maliye ve vergi sosyolojisinin en somut kanıtları olduğu gibi aske-re alınacakların sosyolojik tabanını da göstermektedir."⁷⁸ Savaş giderlerinin karşılanması için tutulan avarız kayıtları da bu özelliklere sahiptir. Bugün aile, demografya, iskân gibi sosyolojik araştırmalarda kullanılabilecek

⁷⁵ <https://www.gutenberg.org/cache/epub/17306/pg17306-images.html>

⁷⁶ David Elesh, *yage*, s. 69-70.

⁷⁷ Nejat Göyünç, "Hane", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 552.

⁷⁸ Dursun Ayan-Leyla Aksu, "Osmanlı Tahrirlerinden Modern Aile Araştırmalarına "Hane" Kavramı Üzerine Notlar", s. 694.

Türk nicel kayıt tarihinin (tahrirler ve sayımlar) Osmanlı Defterhane'sinden TÜİK'e kadar gelen uzun ve ayrıntılı bir birikimi vardır. 19. Yüzyıl açısından bakılırsa ilk Osmanlı'da ilk nüfus sayımı 1831 (h. 1246) kendini göstermektedir. Osmanlı İstanbul hayatında, kurumlarında ve edebiyatında kendini gösteren Avrupa etkili modernleşmenin geneli düşünüldüğünde ilk nüfus sayımının da bu dönemde başlaması normal gözükmektedir. Bu sayım ve kayıtlar 19. Yüzyıl Osmanlı bilim tarihinde yer almasa da Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinde Ömer Lütfi Barkan ile "Defteroloji"⁷⁹ olarak kendini göstermiş ve sosyoloji çalışmalarına da yansımıştır.

Sonuç

Sosyolojinin bilim tarihinde erken dönem öncüleri olsa da 19. Yüzyıl Avrupa'da sosyolojinin kendini daha bilinir kıldığı ve temellerini sağlamlaştırdığı anlaşılmaktadır. Teorik birikim bu dönemde ileri bir düzeye geldiği gibi ampirik araştırmalar da 19. Yüzyılda devlet istatistikleri yanında yeni bir yer edinmiş, onlardan faydalanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer ülkelerde yayılan bu birikim sosyoloji araştırmalarında kendini göstermektedir. Avrupalı kurucu sosyologlar bu yolda da büyük emekler vermiş, devlet politikalarının oluşmasına ve araştırma tekniklerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Türk Sosyoloji tarihinde bunlardan Le Play daha çok gündeme getirilirken Karl Marx ve Max Weber'in anketleri pek konu edilmemiştir. Bu çalışmada hem kurucu sosyologların aile bütçeleri üzerinden ampirik aile araştırmalarına katkısı su yüzüne çıkartılmak istenmiş hem de onları hazırlayan 19. Yüzyıl öncesi ampirik araştırmalar, istatistik ve diğer devlet ve bölge kayıtları hatırlanmıştır. Ampirik araştırmalara sosyolog, istatistikçi, doktor ve diğer mesleklerden araştırmacıların katkıları, bunların bağlı olduğu kurum ve kuruluşlar ve devlet programları da belirtilmeye değer görülmüştür. Bu vesileyle Osmanlı dönemi tahrirlerinin sosyoloji ve tarih bağlamına ve Cumhuriyet dönemi ampirik aile araştırmalarına yeri geldikçe değinilmiştir.

Kaynaklar

- Akdeniz, Fikri-Yıldırım, Fetih, "Türkiye'de -Osmanlıdan günümüze- İstatistik Tarihine Bakış", *İstatistik Araştırma Dergisi*, cilt. 8, sayı. 3, Aralık 2011, (s. 1-11).
- Aksu Kılıç, Leyla, "Dünden Bugüne Defteroloji: Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Tahrir Defteri Çalışmalarında Metodolojik Arayışlar", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sayı. 22 (Eylül 2024), (s. 38-79).
- Aktaş, Gül, "Türkiye'de Aile Sosyolojisi Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Sosyoloji Konferansları*, yıl. 2015, sayı. 52, (s. 419-441).

⁷⁹ Leyla Aksu Kılıç, "Dünden Bugüne Defteroloji: Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Tahrir Defteri Çalışmalarında Metodolojik Arayışlar". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, sayı. 22 (Eylül 2024), (s. 38-79).

- Akyurt, Mehmet Ali, *Alman Sosyolojisinde Yöntem Tartışmaları (1870-1914)*, (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Ayan, Dursun, ““Üniversite Dışı Sosyoloji” Üzerine Bir Deneme”, *Sosyoloji Konferansları*, sayı 52, (2015-2/2. Kısım), (s. 443-460).
- Ayan, Dursun-Aksu, Leyla, “Osmanlı Tahrirlerinden Modern Aile Araştırmalarına “Hane” Kavramı Üzerine Notlar”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 22, sayı: 57, Ekim-Aralık 2022, (s. 689-711).
- Burkart Holzner, B.- Fisher, E.- Marx, J. H., “Paul Lazarsfeld and the Study of Knowledge Applications”, *Sociological Focus*, Vol. 10, No. 2 (April, 1977), (s. 97-116).
- Bütün, Onur, *Marx’ın İşçi Anketi*, Ayrıntı yay., İstanbul 2018.
- Clark, N. G., “Social Science in the Age of Newton”, (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 15-30).
- Clark, N. Terry, “Emile Durkheim and French University: The Institutiotinalisation of Sociology”, (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 152-186).
- Cole, Stephen, “Continuity and Institutiotinalisation in Science: A Case Study of Failure”, (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 70-129).
- Collette, Jean-Michel, *Empirical Inquiries and the Assessment of Social Progress in Western Europe: A Historical Perspective*, United Nations Research Institute for Social Development, Social Policy and Development Programme Paper Number 3 June 2000 (<https://www.files.ethz.ch/isn/102706/3.pdf>)
- Condorcet, *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı-I*, (çev. Oğuz Peltek), MEB Basımevi, İstanbul 1990.
- Cronk, Richard, “Remembering Carle C. Zimmerman: A Tribute”, *Comparative Civilizations Review*, Vol. 75, fall 2016, (s. 99-103).
- Danış, Muhammed Salim- Karakaş, Mehmet, “Türkiye’de Gecekondu Araştırmaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, Haziran 2021, (s. 394-410).
- Descamps, Paul, *Deneysel Sosyoloji (La Sociologie Experimentale)*, (çeviren ve önsözü yazar: Nurettin Şazi Kösemihal), Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.
- Descamps, Paul, *Tecrübi Sosyoloji (Metod)*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul 1950.
- Descams, Paul, *La Sociologie Experimentale*, Librairie des Sciences Politiques et Sociales, Paris 1933.
- Elesh, David, “The Manchester Statistical Society: A Case Study of A Discontinuity in the History of Empirical Social Research”, (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 31-73)
- Engel, Ernst, “Die Produktions- und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen”, *Zeitschrift des Statistischen Bureaus des königlich sachsichen Ministeriums des Innern*, Vol. 3, Dresden, 1857, (reproduced in E. Engel, 1895).
- Gazeley, Ian-Verdon, Nicola, “The First Poverty Line? Davies’ and Eden’s Investigation of Rural Poverty in the Late 18th-Century England”, *Explorations in Economic History*, Volume 51, January 2014, (s. 94-108). <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0014498312000745>
- Goldfrank, Walter, “Reappraising Le Play”, (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 130-151).
- Göyünç, Nejat, “Hâne”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- Hacking, Ian, *Şansın Terbiye Edilişi*, (çev. Mehmet Morali), 2. Baskı, Metis yay., İstanbul 2020.
- Halbwachs, M., *La classe ouvrière et les niveaux de vie: Recherches sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines*, Paris, 1913.
- Kovaleva, Marina, “Empirical Social Studies in the Nineteenth Century”, F. M. Volkov (ed), *A History of Classical Sociology*, (English translation Progress Publishers), Progress Publishers Moscow, Printed in the Union of Soviet Socialist Republics, 1989, (s. 122-150).

- Kösemihal, N.Ş., "Fransa'da Sosyolojinin Doğuşu ve Le Play Okulu", Türk Sosyoloji Cemiyeti (Ed.) *Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı-Dünyada ve Türkiye'de Tesirleri*, Türkiye Yayınevi ve Basımevi, İstanbul 1958.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, "Önsöz", Paul Descamps, *Deneyisel Sosyoloji (La Sociologie Experimentale)*, (çeviren ve önsözü yazar: Nurettin Şazi Kösemihal), Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, (s. 5-18).
- Lazarsfeld, Paul F.- Oberschall, Anthony R., "Max Weber ve Ampirik Toplumsal Araştırmalar", (çev. Dursun Ayan), *Tarih ve Uygarlık İstanbul Yıllığı: 14*, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2022, (s. 65-90).
- Lazarsfeld, Paul F., "Foreword", (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. vi-xvi).
- Marx, Karl, *Kapital*, 1. Cilt, (çev. Alaattin Bilgi), Sol yay., (dördüncü baskı), Ankara 1997.
- Marx, Karl, *Kapital*, 1. Cilt, (çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan), Yordam Kitap yay., (yedinci baskı), İstanbul 2015.
- McClellan, Steven Leon, *German Economists and the Intersection of Science and Politics: A History of the Verein für Sozialpolitik, 1872-1972*, University of Toronto Department of History, Toronto 2022.
- Moebius, Stephan, *Sociology in Germany: A History*, Pallgrave-MacMillan yay., Switzerland 2021.
- Mogey, J. M., "The Contribution of Frédéric Le Play to Family Research", *Marriage and Family Living*, Nov., 1955, Vol. 17, No. 4 (Nov., 1955), (s. 310-315).
- Oberschall, Anthony, (ed), "Introduction: The Sociological Study of the History of Social Research", (Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972), (s. 1-14).
- Oberschall, Anthony, (ed), *The Establishment of Empirical Sociology: Studies in Continuity, Discontinuity, and Institutionalisation*, Harper&Row. Publishers, New York 1972. (=Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972).
- Oberschall, *Establishment of Empirical Sociology* 1972 (=Oberschall, Anthony, (ed), *The Establishment of Empirical Sociology: Studies in Continuity, Discontinuity, and Institutionalisation*, Harper&Row. Publishers, New York 1972).
- Öz, Mehmet, "Tahrir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
- Savoye, Antoine, "Les continueurs de Le Play au tournant du siècle." *Revue française de sociologie*, 1981, 22-3, (s. 315-344) https://www.persee.fr/doc/rfsoc_0035-2969_1981_num_22_3_3434
- Spicker, Paul, "Charles Booth: the examination of poverty", *Social Policy and Administration*, vol 24 no 1, 1990, (s. 21-38).
- Weber, Max, *Die Landebeitende in den evangelischen Gebieten Norddeutschlands*, Erstes Heft, Tübingen 1899.
- Weiss, Hilde, "Die „Enquête Ouvrière“ von Karl Marx", *Zeitschrift für Sozialforschung*, Volume 5, Issue 1, 1936, (s. 76-98). (<https://doi.org/10.5840/zfs193651132>).
- Zimmerman, C., "The family budget as a tool for sociological analysis", *The American Journal of Sociology*, vol. 33, 1928.
- <https://www.gutenberg.org/cache/epub/17306/pg17306-images.html> (erişim. 20.03.2024)
- <https://marxengels.public-archiv.net/en/ME1683en.html> (erişim. 20.03.2023)
- <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/sinclair.htm> (erişim. 29.03.2024).
- <https://rgurepository.worktribe.com/preview/296462/SPICKER%201990%20Charles%20Booth%20the%20examination%20of%20poverty.pdf>